

Мирзо ТУРСУНЗОДА

(1911—1977)

Мирзо Турсунзода 2 майи соли 1911 дар деҳаи Қаротоғи ноҳияи Ҳисор ба дунё омадааст. Маълумоти ибтидоиро аз мактаби кӯҳна гирифта, соли 1925 ба мактаби советӣ медарояд. Баъдтар дар ингернати Душанбе ва Донишкадаи омӯзгори таҳсил мекунад. Дар соли 1930 Дорулмуаллимини Тошкентро хатм карда, дар матбуоти республикавӣ кор кардааст.

Тарҷумаи ҳол ва эҷодиёти ӯ аз ҳамдигар ҷудо нестанд, балки якдигарро пурра мекунанд. Аз рӯи асарҳои Мирзо Турсунзода нафақат тарҷумаи ҳол ва афкори андешаи ӯро, балки зинаҳои пешрафти сарзамини тоҷиконро низ муайян кардан мумкин аст. Ҳарчи ки дар ҳаёти шоир руҳ додааст аз сари кишвараш низ гузашта ва баъдтар дар осори ӯ инъикос шудааст. Ӯ ҳамроҳи Инқилоби Октябр ба ҳаёт қадам гузошт. Инқилоб "ба дасташ ҳуҷҷати пояндагӣ дод" ва имкон дод, ки "аз дилу ҷон ба ҳар иморати нав аввалин хиштро" гузорад. Яъне ӯ дар қатори ҷавононе буд, ки вайронаҳои кишварро бо фаъолияти меҳнати ва суҳан обод мекарданд. Нахустин шеърҳои ҳикоя ва очерку мақолаҳои М. Турсунзода маҳз дар ҳамин давра навишта шуда, оҳангҳои бунёдкориву ғолибият, ифтихору қа-ноатмандӣ, худшиносиву меҳнати озод ва ғайраро ифода наму-даанд. Мафҳумҳои Инқилобу Озодӣ, Меҳнату Зафар калимаҳои серистеъмоли осори маҷмӯи аввалини шоир — "Байроқи зафар" буданд.

Дар баъзе давраҳо мисли дигар масъалаҳои зиндагӣ сиёсат ҳам бар адабиёт нуфуз мекунад. Адабиёт хоҳу ноҳақ дар таблиғи сиёсат ва мақсадҳои он хизмат менамояд. Агар ин гуна адабиёт саропо аз ифодаи сиёсат иборат бошад, силоҳи сиёсӣ буда, умри дароз намебинад. Мешавад, ки сиёсати рӯз манфиатҳои инсонро низ ҳимоя мекунад ва адабиёте, ки ин гуна сиёсатро ифода менамояд, ифодакунандаи манфиатҳои мардум мебошад.

Мирзо Турсунзода аз рӯзҳои аввал сиёсат ва фаъолияти

адабиашро тавъам қарор дод. Бо фаъолияти адаби ва кори манфиатҳои сиёсии давлати Шӯравиро ҳимоя мекард. Бисёр шеърро мақолаҳои индавраи шоирро хонда кас ба хулосае меояд, ки вай як воизи тавоноии сиёсӣ буд ва шеърро дар бештарин маврид ба силоҳи сиёсӣ табдил кард. Ин ҳақиқати эҷодиёти Турсунзода аст. Эҷодиёти ӯро ба ду қисм метавон ҷудо кард. Қисми аввали осори ӯ аз ҳаёти тоҷикон ҳикоя мекунад ва парвардаи сиёсати миллии ҳамоно давра мебошад. Қисми дигари осори ӯ ашъори хориҷӣ буда, сиёсати Шӯравиро дар хориҷа пеш мебаронад. Ҳамин рӯҳияи тасвир дар қадамҳои аввалини эҷодиаш равшан ба назар мерасад. Вай рӯҳи замон ва аҳли онро ифода карда, аз сиёсати давлат дастгирӣ мекард.

Маҷмӯаи аввали шоир мавзӯҳои ифодаи менамуд, ки сиёсати давр инъикоси онҳоро аз адибон талаб мекард. Ин мавзӯҳо иборат буд аз ҷараёни муборизаи синфӣ, мавзӯи озодии занон, тасвири меҳнат, мубориза ва зиддияти ду олам — капиталистӣ ва социалистӣ ва ғайра. Шеърҳои "байроқи зафар", "Гудоки ғолибият", "Назоқат", "Ғалаба", "Видоъ", "Ҳамида", "Шарораи инқилоб", "Зарбдорон", "Мавҷҳои зафар", "Кулфатзадагон" ва дигарҳо дар ҳамин мавзӯҳо гуфта шудаанд. Оҳанги шодию ифтихор дар осори дар байни солҳои сӣ ва чил гуфтаи шоир хеле зиёд аст. Шеърҳои "Баҳор", "Мамлақати тиллоӣ", "Муҳаббати раҳбар", "Суруди ҷавонӣ" ҳамин гуна оҳангҳоро ифода мекунанд. Илова ба ин, дар ҳамин давра дар шеърҳои шоир мавзӯҳои дигар, аз қабили мавзӯи ҳаёти хориҷа, дӯстии халқҳо, симои инсонии ҳамзамонаш ва ғайра қувват гирифт.

Шоир аз оғози фаъолияти эҷодӣ тарзу воситаи баёни муносиб ва махсуси ҳудуди кашф намуд ва бо ҳамин барои назми муосири тоҷик дар роҳи воқеъбинона ва ҳунармандона тасвир кардани зиндагӣ ва симои одамони муосир хизмати барҷаста кард. Вай барои такмили маҳорат аз адабиёти пешин, осори даҳонии мардум ва адабиёти ҷаҳон огоҳона истифода карда, дар кори нави намунаҳои фолклори тоҷик ва осори классикон, аз ҷумла Ҳилоли ҳисса мегузорад. Дар зери таъсири осори классикӣ драмаи "Хусрав ва Ширин" ва либреттои "Тоҳир ва Зухро"-ро менависад. Ҳамчунин ба анъанаҳои шеърҳои пешин рӯ оварда, маснавӣро ғазал, мухаммасу тарҷеъбанд мегӯяд. Шоир маънию мазмунҳои навро бо қолибҳои озмудаи шеърҳои пешин мувофиқ карда, дар ин роҳ барор низ ёфтааст. Бештарин осори индавраинаи ӯ аз қабили тарҷеъбанди "Суруди ҷавонӣ",

"Оҳанрабо", мухаммаси "Мамлақати тиллои", "Дар сари тасвир", "Сарчашмаи мардонағи", "Фарзанли ту меояд", газалҳои "Хандида меояд", "Ба раққоса", "Омад канал", манзумаи "Воиди Хисор", маснавии "Халқи далер" ва достони "Писари Ватан" натиҷаи ҳамин гуна баҳрабардории судманд мебошад.

Аз нимаи аввали солҳои сиюм сар карда, маҳорати шоир зина ба зина такмил меёбад. Вай ба навиштани асарҳои калонҳаҷм шурӯъ мекунад ва дostonҳои аввалинаш "Офтоби мамлакат", "Хазон ва баҳор" натиҷаи кӯшиши ҷиддии ӯст.

Достони нахустинаш "Хазон ва баҳор" аз лавҳаҳои мағрубу шоирона холи нест. Шеърҳои "Оҳанрабо" низ шоирона гуфта шудааст, ки байтҳои ватанпарваронаи он чунин аст:

Аз бароят ҷон диҳад инсон агар, арзандай!
Синаро созад ба ҳифзат гар сипар, арзандай!
Дар адои хизматат тозад ба сар, арзандай!
Аз сарат пошанд мардум симу зар, арзандай!
Чунки инсонро фазои дилкушо гардидай,
Халқ чун оҳан, ту чун оҳанрабо гардидай.

Муваффақиятҳои аввалини шоир дар шеърҳои шоирӣ дар натиҷаи омезиши анъанаҳои неки адабиёти классикию фолклори тоҷик — ғояҳои инсондӯстӣ, ватанпарастӣ, озодӣ, адолат, умеди рӯзгори хуш, забон ва воситаҳои баён бо таҷрибаи адабиёти нав дар баёни маънии ва мазмунҳои нав ба даст омадааст. Ин омезиш минбаъд ба пешрафти эҷодии адиб ёрии ҷиддӣ расонида, ӯро ба яке аз симоҳои машҳури адабиёти замони нав табдил додааст. Вай аз собитқадамтарин шоироне буд, ки мавзӯҳои дӯстӣ, сулҳ, саодати занро мутгасил дар эҷодиёташ инъикос намудааст. ӯро муосирон "шоирӣ мубориз ва суҳансарои сулҳу дӯстӣ" номидаанд.

Идеали шоир дар шеърҳои лирикиаш пеш аз ҳама зани доно, ҳунарманд ва зебоест, ки ба "нури дониш" дилҳоро шикор мекунад. Тасвири ҳусни зан ва қувваи маънавии вай бо фаъолияти иҷтимоиаш омезиш ёфта "ҳусни оламгир"-и онро нишон медиҳад. Дар шеърҳои "марҳабо" ҳусни ботин ва зоҳирии духтари ўзбек шоирро асир сохта, дар ин замина ғояи дӯстии халқҳои тоҷику ўзбек ифода шудааст:

Духтари ўзбек, моро гӯш кун!
Дигаронро андаке хомӯш кун...
Шавқи ту маро ба илҳон оварад,
Рӯ ба сӯйи Ўзбекистон оварад...

Шарқиеи рӯи туро чун дидаанд,
Гул зи боғи Ўзбекистон чидаанд.

Чехраи зан дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода мақоми хос дорад. Ӯ занеро ситоиш мекунад, ки қабл аз ҳама "Ғафвора-чунбони сайёра", яъне модар аст. Симои модарро пора-пора дар дostonхояш, аз ҷумла "Чароғи абади" ва "Ҷони ширин", ҳамчунин шеърҳои "Дасти модар", "Модарам" ва ғайра бо камоли маҳорат тасвир кардааст. Дар дostonҳои зикршуда — модар чун офарандаи ҳаёт, эҳёгари зиндагӣ ва посдори гузаштаву имрӯза ба қалам меояд. Дар шеърҳои "Дасти модар" ва "Модарам" мо симои мушаххас ва пурмаънии модарро мебинем, ки дунёи торики ва бедодро паси сар карда, субҳи дунёи навро ба фарзандонаш муборакбод меғӯяд.

Мирзо Турсунзода солҳои охири ҳаёташ як силсила шеърҳои навишт, ки чехраи бадеии зан дар онҳо бо тобишҳои тоза тасвир шудааст. "Зан агар оташ намешуд" аз беҳтарин шеъри ин силсила мебошад. Шоир дар ин шеър, пеш аз ҳама ба мавқеи инсонӣ ва ҷамъиятии зан диққат дода, мақоми онро дар ҷомеа ба хусус таъкид мекунад. Аз ин пештар шоир шеъри "Бигзор, зан бошад мудом"-ро навишта, ҳамин маъниро ифода карда буд. Вале шеъри "Зан агар оташ намешуд" дар шакли ғазал пурмаъни ва басо ҳунармандона гуфта шуда, байти аввал моҳияти фикри муаллифро хеле барҷаста ифода мекунад:

Зан агар оташ намешуд хом мемондем мо,
Норасида бодаи дар ҷом мемондем мо.

Беҳтарин навиштаҳои шоир доир ба мавзӯи Шарқ силсилашеърҳои "Қиссаи Ҳиндустон", "Садои Осие" ва дostonи "Ҷони Ширин" мебошанд.

"Қиссаи Ҳиндустон"-ро шоир баъди ҷустуҷӯҳои ҳаҷдаҳсола эҷод кард ва ин силсила аз камолоти ӯ дар олами шеър дарак дод. Шеърҳои силсилаи "Қиссаи Ҳиндустон", "Боғи муаллақ", "Тара-Чандри", "Сайёҳи Ҳинд", "Тоҷмаҳал", "Дар орзуи ошён" "эҳсосоти ранг ба ранги шоир — маҳзунӣю дилсӯзи, қаҳру нафратро дар худ доранд". Шоири инсонпарварро пеш аз ҳама тақдири Шарқи хориҷӣ ба ташвиш меоварад. Сабаби маҳзунӣю дилсӯзиаш низ хеле амиқ буда, дар шеъри "Бозгашт", ки силсила бо он оғоз мешавад, ин тавр ифода ёфтааст:

Шодам, аммо мехӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре.

Дар шеъри дуюми силсила — "Қиссаи Ҳиндустон" муаллиф аз ҳамин гуна ғам, яъне гами халқи Ҳинд хонандаро хабар мекунад. Дар тасвири шоир кишвари тороҷашта — Ҳиндустон бо тамоми фочиаҳои дирӯзу имрӯзаш муҷассам мегардад:

Бидидам дар паси кӯҳи Ҳимолой,
Замини сабзу зархезе саропой.
Агарчи ганҷояш пурбаҳоянд,
Валекин мардумони он гадоянд.

Хонандаи азиз, пас аз хондани ин сатрҳо Шумо хоҳу ноҳоқ мепурсед: чаро сарзамине, ки ганҷояш фаровону пурбаҳост, мардумонаш гадоянд?

Шоир барои ин ки ба ин савол ҷавоби равшан диҳад, диққатро ба гузашта ва иқтидору бузургии халқи Ҳинд, зебоии кишвари он ва хунари безаволи мардумонаш ҷалб мекунад. Дар шеъри шоир мо бо чехраи "меҳмони мағриби" дучор мешавем, ки маҳз ӯ сабабгори гадоӣ ва бадбахтиҳои халқи Ҳинд будааст.

Силсилаи "Қиссаи Ҳиндустон" аз ду қисм иборат буда, шоир дар қисми аввал асосан ғояи озодихоҳӣ ва қодир ба мубориза будани халқи Ҳиндро ифода кардааст. Шоир дар қисми якум агар ба ғояи даъват ба мубориза танҳо ишора ва таъкид карда бошад, дар қисми дуюм зарурати ин гуна муборизаро бо баёни саргузашти "қўдаки хурди кобули"-и бадбахту сарсон ва макру фиреби хориҷиён воҷиб медонад. Ин аст, ки назари "Ҳиндуи побараҳна" ва "меҳмони мағриби" дигар мешавад ва мегӯяд:

Бояд онро зи мулк пеш кунем,
Фикри осудагии хеш кунем.

Мирзо Турсунзода солҳои дароз намояндаи халқ дар парлумони давлати Шўравӣ буд, вай Раисии кумитаи сулҳи Осиё ва Африқоро бар ўҳда дошт. Муосиронаш ба ў унвони "мунодии сулҳ ва дўсти"-ро дода буданд. Ў ҳам дар амал, ҳам бо шеър дар роҳи сулҳ фаъолият бурдааст.

Мирзо Турсунзодаро хонанда ҳамчун муаллифи дostonҳои "Ҳасани аробакаш", "Писари Ватан", "Чароғи абади" ва гайра низ мешиносад.

Мирзо Турсунзода аз симоҳои барҷастаи адабиёти асри бисти тоҷик аст. Бо вучуди он ки ў фаъолияти шоириашро аз сиёсиаш ҷудо накарда, ба сиёсати синфиётгарои замони Шўравӣ хидмати зиёд кардааст, ҳамчун шоир, сарояндаи ғояҳои

башардӯстона ва адолатхоҳона буда дар таърих боқӣ хоҳад монд. Беҳтарин пораҳои шеърӯ дostonҳояш низ чун намунаи асил ба хонанда хизмат хоҳад кард. Мисли ин пора, ки басо шоирона ва пурмаъний гуфта шуда:

Муҳаббате, ки ба дил ошӯна мемонад,
Ба мисли номи нақӯ ҷовидона мемонад.
Даме ки мешавӣ, эй дӯст, аз назар ғоиб,
Хаёли рӯйи ту моро нишона мемонад.

Мирзо Турсунзода 27-уми сентябри соли 1977 дар шаҳри Душанбе аз дунё чашм пӯшид.

Ватан

Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзашт,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт.
Ба мисли гӯшту нохун ман ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.

Ватан, дар ҳар куҷо омад ба сар фoрам ҳавои ту,
Ман аз он сӯйи укёнус шунидам садои ту.
Агарчи дар миён тӯфону мавчи баҳрҳо буданд,
Вале омад ба гӯши ман садои рӯдҳои ту.

Ба вақти бозгаштан чу расидам бар ҳудудат ман,
Зи сар то по шодам мафтуну шайдои намудат ман.
Нишастам дар замири ту, паридам дар ҳавои ту,
Ба овози дурудат ман, ба оҳанги сурудат ман.

Агарчи борҳо афтодам аз ёру диёрам дур,
Ба сайёҳӣ маро карданд гарчи дӯстон машхур,
Вале ман дар ҳама ҷо, дар ҳама кунҷу канори даҳр,
Ҳамеша бо Ватан будам, ҳамеша бо Ватан масрур.

"Ҷони ширин"

(порча аз дoston)

Ҷони ширин, ин қадар чангам макун,
Ин қадар беҳуда дилтангам макун.
Гашта-гашта дар сафар боз омадам,
Боз дар наздат ба парвоз омадам.
Ҳар куҷо ки хоб кардам хестам,

Ҳар кучое ки буд ҷойи зистам,
Ин дили ман манзили ёди ту буд,
Ёди рӯйи ҳуснободи ту буд.
Бе ту нагзашт аз гулӯям об ҳам,
Бе ту дар чашм наёмад хоб ҳам.
Бе ту ҳар як рӯзи ман як сол шуд,
Бе ту дил ғаш кард чун атфол шуд.
Бе ту дидам гарчи зебо духтарон,
Бе ту бишнидам суруди ошиқон,
Бе ту дар тӯю тамошоҳо шудам,
Бе ту гоҳе булбули гӯё шудам.
Бе ту дар васфи занон гуфтам сухан,
Бе ту дар маҷлис фишурдам дасти зан.
Лек дар пеши назар рӯйи ту буд,
Ҷилваҳои чашму абрӯйи ту буд.
Ҷони ширин, пас дигар ҷангам макун,
Ин қадар беҳуда дилтангам макун,
Нестам мисли падарҳои дигар,
Дар бари фарзандҳо шому саҳар.
Чор гардад чашми онҳо дар раҳам,
Гум занад дилҳои онҳо дам ба дам.
Ку падар, гӯяд агар фарзанди мо,
Менамой ту сӯйи дар нигоҳ.
Дар замони пеш аҷдодони мо,
Тарк мекарданд кӯҳистони мо.
Бахт мечустанд аз бечорагӣ,
Мурда мерафтанд дар оворагӣ.
Мо, вале аз он ғарибон нестем,
Дар суроғи бахт сарсон нестем.

Дили модар

Агар аз гиря қардан об мешуд дил, дили ман буд,
Ба мисли ашк мешуд ғарқ манзил, манзили ман буд.
Агар осон намегардид мушқил, мушқили ман буд,
Ба зери мавҷи дарё монда соҳил, соҳили ман буд.
Агарчи мурдани фарзандро дар ҷанг дидам ман,
Агарчи борҳо бегонаи дилсанг дидам ман.
Ба умеде ки бинам чоҳқанҷоро зери чоҳ,
Намурдам, гарчи бо чашмам аҷал ҳар ранг дидам ман.
Намурдам, зистам, фарзанди хурдамро калон қардам,
Шаби базми арӯся ашки шодӣ равон қардам.

Гумон кардам, ки оби дида марҷон гашт марҷонро,
Ба келин пешкаш кардам, дуо чун модарон кардам.
Надорам тоқати доғи писар дидан дигар ҳаргиз,
Саросар сӯхтори пуршарар дидан дигар ҳаргиз.
Ба ҳар як хона тифли бепадар дидан дигар ҳаргиз,
Ҳаёти одамеро дар хатар дидан дигар ҳаргиз!

Савол ва сӯпориш:

1. М.Турсунзода дар кучо зода шуда ва чӣ гуна маълумот гирифтааст?
2. Мавзӯҳои навиштаҳои аввалини у чӣ буд?
3. Қозибай ашъори шоир дар чист?
4. Чаро М. Турсунзодаро "мунодии сулҳ ва дӯсти" ном ниҳодаанд?
5. Моҳияти силсилаи "Қиссаи Ҳиндустон" чист?
6. Достони "Чони ширин"-ро аз ёд кунед.
7. Шеъри "Дили модар"-ро таҳлил кунед ва аз ёд кунед.

Силсилаи шеърҳо

Силсилаи шеърҳо наметавон жанри хоси адабиёт ё худ лирикий донист. Зеро он қонуниятҳои хоси жанри надорад. Ин шакли шеър дар адабиёти тоҷик дар солҳои панҷоҳ ба вучуд омада, шеърҳои дар жанрҳои гуногун навишта шударо фаро мегирад. Дар силсилаи шеърҳо асосан мавзӯ ва мақсаде, ки шоир дар назди худ гузоштааст, ҳамчун воситаи алоқа хизмат мекунад. Алоқа инчунин ба воситаи ба замон ва ё макони муайян, ба шароити муайяни таърихӣ ва иҷтимоӣ тааллуқ доштани шеър ба амал меояд. Фарқи силсилаи шеърҳо аз достони лирикий дар он аст, ки дар достони лирикий тасвири рузгор мутасил, вусъатнок ва амиқтар аст. Дар он ҳаёти инсон ҷамъбаст шуда, ҷараёни ташаккули шахсият тадқиқ мегардад.

Силсилаи шеърҳо асосан аз шеърҳои лирикий иборат буда, бинобар ин ҳам онро силсилабандии лирикий ҳам мегуянд. Силсилабандии лирикий дорои қонунияти қатъии дохилист. Чанд шеъреро, ки дар як мавзӯ навишта шудааст, як ҷо ҷамъбаст карда, силсилаи шеърҳо номидан мумкин нест. Ҳар як шеър на танҳо бояд ба сари худ мустақилона аҳамияте дошта бошад,

балки дар занҷири фикру мулоҳизаҳо ва ҳиссиёту ҳаяҷони мураккаби шоир, дар инкишофи ҳалли мавзӯ як ҳалқаи мустаҳкам ва заруриро ташкил намояд. Аз ин ру агар шеърҳо дар ҳақиқат вобастагии бадеӣ ва мантиқӣ дошта бошанд, аҳамияти ҳар як шеър дар силсилабандӣ кам намешавад, балки меафзояд. Силсилабандии лирикий маҳорати махсус, дониши бисёр ва тафаккури мантиқии пурқуввате талаб мекунад, то ки алоқаи ниҳонии ҳодисаҳои гуногуни ҳаёт ошкор шавад ва он алоқа моҳияти аслии он ҳодисаҳоро беҳтар кушояд. Ба ифодаи дигар, дар силсилаи шеърҳо ваҳдати мавзӯю мазмун, рӯҳияю мантиқӣ баён, тасвиру ғоя ва пайванди мустаҳками шеърҳо шартӣ зарурӣ мебошад.

Намунаи беҳтарин ва комили силсилаи шеърҳо дар адабиёти тоҷик ҳамоно "Қиссаи Ҳиндустон"-и Мирзо Турсунзода, "Модарнома", "Илҳом аз "Шоҳнома", "Хоки Ватан"-и Лоиқ ва "Созҳои Шероз"-и М.Қаноат эътироф шудаанд.

Чалол ИКРОМИ

(1909—1993)

Нависандаи маъруфи тоҷик Чалол Икромӣ 20 сентябри соли 1909 дар шаҳри Бухоро дар хонаводаи рӯҳонии равшанфикр ба дунё омадааст. Барвақт аз модар ятим монда, бо бародар ва хоҳараш зери тарбияи падар ва модарандараш ба воя мерасад. Таҳсили ибтидоиро дар Қароқўл, ки падараш он ҷо қозӣ буд, оғоз карда баъдтар дар синни ҳафтсолагии ба мактаби усули нав мерасад ва бори аввал устод Айниро дида, аз китоби ӯ "Таҳзиб-ул-сибён" сабақ мегирад. Баъди баста шудани мактаби усули нав чанд муддат дар ҳузури муллоҳои кӯрсавод таҳсил карда ба натиҷае намерасад ва асосан бо ғайрат ва кӯшиши худ дар нӯҳсолагии хату савод мебарорад.

Чалол Икромӣ аз овони хурдсоли ба афсонаву ривоятҳо ва дostonҳои саргузашти шавқу ҳаваси зиёд дошт. Шабҳои зимистони сард назди сандали менишаст ва аз гӯяндагони қиссаҳои халқӣ мазмуни қиссаву ривоятҳоро бо диққат мешунид ва дар зеҳнаш ҷо мекард. Нахустин бор аз ҳамин гуна қиссагӯён афсонаву ривоятҳои "Ҷомеъ-ул-ҳикоёт", "Ҳазору як шаб", "Чор дарвеш" ва ғайраро бо шавқи хос шунида буд. Ин гуна афсонаву ривоятҳо ва сарнавишти қаҳрамони онҳо ба фикру андешаи ӯ таъсири зиёд гузошта, хаёлашро парвоз мебахшиданд. Баъдтар ӯ он лаҳзаҳоро ба хотир оварда навишта буд, ки "ҳар шаб ба ҷогаҳ даромада кӯрпаро ба сар мекашидаму ба хаёлҳои ширин ғарқ мешудам. Худамро ба олами афсонаҳои аҷиб, ки мешунидам, дохил мекардам: гоҳо ҳамроҳи қаҳрамонҳои афсонави ба болои аспи болдор нишаста, ба фазои пурситора мепаридам, аз болои шаҳрҳо, саҳроҳо, кӯҳу дарёҳо гузашта мерафтам, гоҳо душманонамро — одамони бадкирдорро, кампирҳои ҷалочин ва оқсақолҳои золим, мулозимони беинсофи ҳокимон ва ҳатто амиронро бо шамшер ва найзаҳои сеҳрнок зада нобуд мекардам; гоҳо аз дасти ятимони бекас мегирифтам, гоҳо ба сарвақти мазлумон ва ҷабридагон мерасидам, гоҳо дар шаҳрҳои мадания сайр мекардам, гоҳо дар боғу гулзорҳои фараҳафзо роҳат мекардам...".

Баъди ғалабаи Инқилоби русии Бухоро, яъне соли 1920 Ч.Икромӣ дар мактаби нави ибтидоии Шӯравӣ таҳс ил мекунад. Соли 1922 ҳанӯз мактаби ибтидоиро хатм накарда, ба дорулмуаллимини (омӯзишгоҳи омӯзгори) шаҳри Бухоро қабул мешавад ва маҳз ҳангоми таҳсил дар ин омӯзишгоҳ ба омӯхтани адабиёт ҷиддан машғул мешавад. Вай аз рафҳои китобхонаи навтасиси ба номи Абӯали Синоӣ Бухоро бо асарҳои монанди романҳои Жюль Верн "Саёҳат дар зерҳои баҳр", "Ҷазирати пинҳон" ва "Саёҳат дар ҷавои ҳаво" ва тарҷумаҳои форсӣ, туркию озари осори Виктор Гюго, Александр Дюма, Балзак, Пушкин, Лермонтов, Чехов, Горкий ва дигарон ошно мешавад. Нахустин бор бо асарҳои нависандаи машҳури таърихнависи Миср Чурчи Зайдон маҳз дар ҳамин давра шиносӣ пайдо мекунад. Осори адибони маъруфи ўзбек ва тоҷик Абдулло Қодирӣ ва Олимҷон Иброҳимовро низ меомӯзад.

Соли 1923 падараш вафот мекунад ва ӯ дар тарбияи ҳукумати нави менамояд. Ҷалол Икромӣ таҳсилашро дар дорулмуаллимин давом дода, дар таҳрир ва нашри рӯномаи деворӣ ғаболона иштирок мекунад ва аввалин мақолаву шеърҳои ӯ ҳамон вақт нашр мешаванд.

Дар соли 1927 баъди хатми дорулмуаллимин барои идомаи таҳсил ба Самарқанд рафта, баъди таҳсил дар донишқандаи муаллимон ва муаллимӣ дар мактаби миёнаву курси педагогии Бухоро соли 1930 ба шаҳри Душанбе меравад ва чанд муддат дар кумитаи тоҷикшиносӣ вазифаи ходими илмиро иҷро мекунад. Сонитар дар идораи маҷаллаи "Раҳбари дониш" ва "Барои адабиёти сотсиалистӣ" адои вазифа менамояд. Дар ибтидои солҳои сӣ вай вазифаи мудирӣ адабии нахустин театри тоҷик — Театри ба номи Лоҳутиро низ иҷро мекард. Ин солҳо буд, ки ӯ ҷиддан ҳаёташро ба кори адабиёту санъат пайваста, дар роҳи пешрафти он бо қамоли ҳавсала кор мекард.

Ин нависандаи сермаҳсул даҳсолаи орхири умрашро комилан ба эҷоди асарҳои бадеӣ бахшида, умри бобаракоте дид ва соли 1993 ин ҷаҳонро тарк гуфт.

Эҷодиёти нависанда. Ҷалол Икромӣ худро шогирди мактаби адабии Айни медонад ва дар китоби ёддошти "Устоди ман, мактаби ман, худи ман" ба ёд меоварад, ки аввалин шеъри эҷод кардаашро устод Айни хонда, ба ӯ маслиҳат медиҳад, ки дар насрнависи қувва озмояд. "Домани наср васеъ аст, — гуфт Айни, — ман боварӣ дорам, ки дар наср қобилияти шумо зоҳир мегардад". Ин сухани Айни эътимоди Икромии ҷавонро

ба истеълодаш зиёд кард ва ӯ дар давоми як ҳафта ҳикояи нахустинаш "Ҳаёл. Шабе дар Регистони Бухоро"-ро навишта, ба Айни нишон медиҳад ва тақризи мусбати ӯро мегирад. Баъди се моҳ ҳикоя дар маҷаллаи "Раҳбари дониш" чоп шуда, бо ҳамин роҳи васеи адабиёт барои ӯ боз мегардад. Муносибати нек ва устодонаи Айни дили нависандаи ҷавонро ба адабиёт гарм ва умеди ӯро ба оянда зиёд мекунад. Муносибати устодию шогирдӣ миёни ин ду нависанда то охир устувор ва босамар будааст. Соли 1928 Икромӣ ҳикояи дуҷумаш "Ширин"-ро менависад. Устод Айни онро хонда камбудиҳояшро нишон медиҳад ва аз нависанда талаб мекунад, ки дар болои дастнавис ба тақрор кор кунад. Пас аз таҳрири ҷиддӣ ин ҳикояро устод Айни маъқул медонад ва бо тавсияи ӯ чоп мешавад. Пас аз наشري ин ҳикоя навиштаҳои Икромӣ мутғасил дар матбуот чоп мешаванд ва ниҳоят нахустин маҷмӯааш соли 1932 бо номи "Ҳаёт ва ғалаба" ба чоп мерасад.

Нахустин навиштаҳои Икромӣ низ монанди асарҳои дигар ҳамкасбонаш ғояҳои расмӣи замонро ифода мекарданд. Мавзӯи асарҳояш хости замон ва талаботи вақтро ифода карда, асосан масъалаҳои муҳими панҷсолаҳои пеш аз ҷанг, муборизаҳои синфӣ, мактабу маориф, фаъолияти рӯҳониён ва аъмоли онҳоро ба миён мегузоштанд. Дар ибтидои фаъолияти эҷодӣ ӯ Ч. Икромӣ ба сарнавишти қаҳрамононаш бештар аз мавқеияти синфӣи онҳо баҳо медиҳад. Сифатҳои инсонии онҳоро мавқеияти синфиашон муайян мекунанд. Ҳамин тарзи идроки бадеии воқеият дар повести "Ду ҳафта", повести "Тирмор" равшан ба назар мерасад.

Дар повести "**Ду ҳафта**" характери қаҳрамони асосӣ — Тешабобо дар заминаи воқеӣ дуруст ва равшан нишон дода шудааст. Тешабобои панҷоҳсола хизматгори бой аст. Рӯҳия ва хислатҳои инсонии ӯро хонанда аз тасвири адиб равшан дарк мекунад. Тешабобо, ки умраш ба ҳаммоли гузаштааст, бо фаро расидани замони нав рӯҳи тоза мегирад, вале муборизаҳои синфӣ, аз ҷумла ҷанги босмачиён ба сари ӯ фоҷиа овард, яъне фарзандаш қурбон шуд.

Повести дигари калонҳаҷми адиб "**Тирмор**" дар зери таъсири сиёсати давр эҷод шуда, масъалаҳои муҳими он рӯзгор — сиёсати иқтисодӣ, ислоҳоти замин ва ғайраро дар бар мегирад. Нависанда дар ин асар бори аввал ба мавзӯи синфи коргар рӯй оварда, образи духтари бой — "тирмори бадтинату айёр" Замирано, ки ба сохти нав зиёнкорӣ мекунад, офа-

ридааст. Ин повест асоси ҳаёти дошта, дар ин бора нави-
санда чунин менависад: "Ин асар дар натиҷаи муоина ва
таассуроти ҳаётие, ки бевосита худам аз матбаа ва зиндагии
гирифта будам, ба майдон омад. Аввалин ҷойи кори ман матбааи
Бухоро буд... Бисёрии образҳои асар прототип доштанд ва ман
ҳамаи одамони медонистагии худамро навиштам. Масалан,
образҳои Саида, Сангин, Замира (ки дар нашри дуюм Қутбия
ном гирифтааст) ва мудири матбаа ҳама одамони шиноси ман
буданд. Мудири матбаа одами нопок буд ва ман ўро чун образи
манфи тасвир кардам". Дар асар хонанда бо фаъолияти Саидаи
ҳалолкор, Сангини масъулиятшинос, ки қаҳрамони асосии
повест ҳастанд шинос мешавад.

Нависанда солҳои сиюм асосан ба навиштани асарҳои
калонҳаҷми машгул шуда, ба ҳикоянависӣ низ давом додааст.
Махсусан дар арафа ва давраи ҷанг фаъолияти ӯ ривоч меёбад
ва ҳикояҳои "Шинел", "Хандаи пас аз гирия", "Командир-амак"
ва "Табаҳсум кун, азизам"-ро менависад, ки дар байни онҳо
очеркҳои "Қаҳрамони канори Днепр" ва "Достони марди
танкшикан" мавқеи хос доранд.

Баъди нашри романи нависандаи машҳури рус М.Шолохов
"Замини қорамшуда" Ҷалол Икромӣ низ монанди даҳҳо
нависандагон дар зерӣ таъсири ин асар қисми аввали романи
худ "Шинели"-ро дар соли 1935 ва қисми дуюмашро соли 1949
чоп кард. Сонитар нависанда повестҳои "Ҷавоби муҳаббат",
"Ситора" ва романи "Ман гунаҳкорам"-ро навишт, ки асари
охир дар эҷодиёти ӯ мақоми хос дорад.

Дар повести "Ҷавоби муҳаббат" нависанда муносибати
қорамшудони санъат, аз ҷумла қаҳрамонони асосӣ Саидҷону
Муҳаббатро тасвир карда, моҳияти истеъдод ва кӯшиши онҳоро
нишон додан хостааст. Дар вақташ ин асар ба сабаби он ки
нависанда равшанро рашқу ҳасади Муҳаббатро дар мадди аввал
мегузорд, мавриди танқид қарор гирифта буд, ки асос надошт.
Чунки Муҳаббат дар асар, пеш аз ҳама чун инсон тасвир шуда,
метавонист мисли ҳазорон одамон хислати хосе дошта бошад.
Нависанда бо тасвири ин паҳлӯи сифати инсонии қаҳрамонаш
собитқадамӣ ва фидокорӣ ўро низ ситоиш ва тасвир мекунад.

Повести дигари нависанда "Ситора" зиндагии ва муно-
сибати инсонии Камол ва Ситораро қисса мекунад.
Нависанда чунин фикрро талқин мекунад, ки духтари равшан-
фикр ақл дӯстдоштаи худро аз зерӣ таъсири хурофот
ва расмиҳои оини зиёновар наҷот медиҳад. Ниҳоят фаҳмиши дуруст

ва пешқадам онҳоро ба ҳам қарин ва хушбахт мегардонад. Романи "Ман гунаҳкорам" на фақат дар эҷодиёти Ҷ. Икромӣ балки дар насри тоҷикӣ низ асари ҷолиб буда, ба фаъолияти ҷавонони зиёӣ бахшида шудааст. Дар роман нависанда сарнавишти инсонии Анвар, Сурайё ва Мухтору Зайнабро тасвир карда, сифатҳои инсонии Анвару Сурайёро бар Мухтору Зайнаб афзал медонад.

Чеҳраи Мухтор бо қаллобию мардумфиреби фарқ мекунад. Вай ин "хунар"-ро аз падарандараш Абдулло омӯхт. Ин хислат ва ахлоқи бад оқибат обрӯи ӯро байни ҷавонони донишҷӯ рехт. Мухтор оқибат донист, ки аъмоли бадаш на фақат бар зарари давлату халқ будааст, балки худи ӯро низ шикаст додааст. Зайнаб аслан духтари дилсофу бегуноҳе буд. Чун ба доми фиреби Мухтор афтид одамияташро аз даст дод, балки бо гуноҳ омехт ва гунаҳкор дониста шуд. Мақсади аслии нависанда аз тасвири образи Зайнаб ин аст, ки ҷавонро аз роҳи беандешагӣ, худфиреби ва рӯсиёҳӣ бозгардонад. Арзиши ахлоқӣ ва бадеии ин образ ҳамин аст.

Анвару Сурайёро нависанда бо муҳаббат ва ихлоси тамом тасвир мекунад. Анвар ҳам дар вазифа (директори мактаб аст), ҳам дар муносибату муошират бо одамон беназир аст. Ӯ инсонии покдил, бовичдон, хунарманд ва коршинос, нарму ҳалим ва одамшиносу одамдӯст мебошад. Аз ҳамин мавқеияти ахлоқӣ на фақат фарзандони худ, балки дигаронро низ ба роҳи дуруст ҳидоят мекунад. Нависанда бо тасвири муносибати ноогоҳонаи Анвару Зайнаб ҷавонро талқин мекунад, ки бо кӣ нишастан ва бо кӣ буданро донанд. Қаробат бо Зайнаб қариб буд, ки Анварро ба роҳи дурусти бадномӣ кашад.

Сурайё дар тасвири нависанда чеҳраи поку беолоиш аст. Вай дили нарм, ақли гиро ва хилқати поки инсонӣ дошта, дар ҳама гуна вазъият солору босабр аст. Ӯро гӯё худованд барои ҳақшиносӣ ва одамшиносӣ рисолат дода бошад. Ҳамин гуна рисолат ӯро маҷбур месозад, ки пастгинатӣ ва ноодамиҳои Мухтору Зайнабро фош созад. Сурайё чеҳраи типии занони бомаърифат ва хушахлоқи тоҷик аст, ки бо роҳи дуруст ва рост зистан меҳоҳанд. Ин зан на фақат ба шогирдонаш таълиму тарбия медиҳад, балки роҳи зистан бо усули одамиятро низ ба онҳо аз сидқ талқин месозад.

Ин повести Икромӣ арзиши бузурги ахлоқӣ дошта, ба ҷавонон роҳи аслии ишқи ҳақиқиро, ки метавонад боиси хушбахтӣ шавад, нишон медиҳад. Вале нависанда ишқи

ҳақиқиро бо кору амали дуруст тавъам мебинад ва ин ҳардуро дар якҷоягӣ саодатмандии бузурги ҷавонон мешиносад.

Чалол Икромӣ соли 1960 повести дигараш "Тори анкабут"-ро навишт, ки ба воқеаҳои таърихии баъди ғалабаи инқилоби Бухоро бахшида шудааст. Табиист, ки ин давраи авҷи муборизаи синфӣ ва гурӯҳи табақаҳои мухталифи ҷамъият буд ва нависанда ба қадри имкон хостааст моҳияти ин муборизаҳоро нишон диҳад. Ин нияти эҷодии худро ӯ бо тасвири образҳои Муҳиддин-маҳдум, Аҳрорхоҷа, эшон, Нозир-афандӣ ва дигарон амалӣ месозад. Дар тасвири Икромӣ инқилоби рус одамнро ба гурӯҳҳои муқобил ҷудо кард. Ҳамин гурӯҳҳо, ки дар зиндагӣ амал мекарданд, дар адбиёт низ ҳаққи зистан пайдо карданд. Нависанда бо тасвири ҳамин ҳақиқат ғояи муборизаи синфӣ мазлумро, ки инқилоби рус пуштибони онҳо буд, тарафдори карда, ҳама гуна "унсурҳои дунёи куҳан"-ро ба марғ ҳукм мекунад. Аз ҳамин мавқеъ персонажҳои повест ба ду гурӯҳ — мусбату манфӣ ҷудо мешаванд. Ба гурӯҳи мусбат образҳои Муродҷон Остонзода, Акамирзо, Лутфия, Ҳалимҷон-амак дохил мешаванд. Образҳои манфии повест, чунон ки ишора шуд, Муҳиддин Маҳдум, Аҳрорхоҷа, эшон, Назар-афандӣ ва дигарон мебошанд.

Он чи ки аз ин қисса барои имрӯзу оянда муҳим аст, ҷонибдорӣ нависанда аз адлу дод ва нафрати ӯ ба зулму бедодӣ мебошад. Ин майли инсондӯстона моҳияти аслии фикри бадеии адибро муайян мекунад.

"Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро" асари бузурги сегонаи Чалол Икромӣ буда, хонандаро бо таърих ва воқеаҳои он, фалсафа фарҳанг ва расму оини бисёр халқҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикону ўзбекон дар арафа, давра ва баъди инқилоб ошно месозад. Роман аз се китоб — "Духтари оташ", "Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро" ва "Тахти вожгун" иборат мебошад. Асарҳо бо риояи унсурҳои вақту фазо, персонажҳо ва воқеияти мавриди тасвир давоми якдигар буда, як навъ ҳамосаи муборизаи халқи тоҷикро барои истиқлоли синфӣ дар давраи Шӯравӣ фаро мегирад. Ин асарро муҳаққиқон давом ва инкишофи мавзӯю масъалаҳои доништаанд, ки дар сегонаи устод Айни — "Одина", "Дохунда" ва "Ғулмон" тасвир шудаанд.

Китоби аввали сегона романи "Духтари оташ" мебошад. Дар роман нависанда як давраи тўлонии муборизаи халқро дар аморати Бухоро баҳри озодӣ ва истиқлол тасвир карда, ташаққули шуури синфӣ мардумро дар зери таъсири идеологияи

расмии табақаҳои замон нишон медиҳад. Паҳлуи дигари фикри бадеии нависандаро озодӣ ва истиқлоли шахсият дар ҷомеа муайян мекунад. Аморати Бухоро ва низоми давлатдорӣ он на фақат зулму бедодӣ ва бемаърифатиро вусъат дод, балки шахсияти инсониро ба вартаи нобудӣ кашида инсонро, махсусан занонро ҳамчун мавҷудоти шариф хору залил медошт. Фирӯза дар роман чехраи таъмимии (типӣ) ҳазорон занону духтаронест, ки сохти беадолат онҳоро сияҳтолеъ сохта буд. Ниҳон роман дар заминаи саргузашти пурфоҷиҳои Фирӯза ва воқеияти пур аз мочарои даври амири сохта шуда, фоҷиҳои сарнавишти халқ ва бедодии ҳам амир ва ҳам ҳукумати подшоҳии рус нишон дода шудааст. Дар заминаи муборизаҳои синфи чехраи асосии персонажҳои роман ва моҳияти аслии амалу кирдори онон ошкор мешавад. Дӯстии халқҳои тоҷику рус низ яке аз мавзӯҳои дигари роман буда, дар партави воқеияти таърихӣ инқилобӣ ҳаллу фасл шудааст. Қаҳрамони асосии роман — Фирӯзаро нависанда ҳамчун прототип — тимсоли образи зани мубориз ва адлхоҳ Саломат Ҷаҳонгилова тасвир мекунад. Қаҳрамони дигари роман — Дилоромкампир, ки модари Фирӯза аст, дар роман бо номи худаш тасвир мешавад.

Дар роман образҳои гуногуни занон тасвир шудааст, ки Дилоромкампир намунаи онҳост. Нависанда ба сарнавишти ин зан пеш аз ҳама ҳамчун инсоне, ки қобили зиндагӣ, мубориза ва меҳнати самарбахш аст, нигоҳ мекунад. Дилоромкампир зиндагии пуразоб ва беадолатонаеро дар замони истибдод аз саргузарида, меҳонад наберааш Фирӯза чун инсон умр бинад, муборизи ғаъл бошад. Дилоромкампир дар роман ҳамчун шахси боақлу ботадбир, ғамхори инсонҳои афтодаву нотавон тасвир мешавад. Вай зани ҷасур ва далеру бебок буда, агар бинад, ки манфиати инсоне аз ҷониби қозӣ ва ё имоме поймол шудааст, ба мубориза бармеҳезад. Дар ин мавридҳо ба маъмурони амир сухани сарду дурушт мегӯяд. Ин зан ҳамеша дар ғами мардуми афтодаву меҳнаткаш буда, дилаш ба ин қабил одамон, аз ҷумла Аҳмадҷони Машқоб, Асо ва Ҳайдарқул месӯзад, ба онҳо дар вақтҳои душворӣ модарона ғамхорӣ мекунад. Ин кампир, ки таҷрибаи фаровони рӯзгор дорад, роҳи мубориза ва беадолатиро медонад ва дар мавридҳои ба одамон маслиҳати дуруст ҳам медиҳад. Масалан, Ҳайдарқули моҳипаз ба ивази беадолативу ноинсофии Ғаниҷон-бойбача занаш Бибиробиа ва духтараш Савсанро талаф дод. Дар мавриде, ки Ҳайдарқул роҳи қасос аз бойбачаро аз Дилоромкампир ҷӯё

шуд, ӯ хирадмандона маслиҳат дод, ки "як Ғаниҷон-бойро куштан қатъи ниқори ту тамом намешавад. Қозӣ-чи? Раис-чи? Миршабу оқсақол-чи?".

Чеҳраи Дилоромкампир тимсоли занону духтарони боақлу хирад, покдоману босаҳо, меҳнаткашу одамдӯсти тоҷик аст. Сарнавишт ва сифатҳои инсонии намунаи ибрати ин зан, ки наберааш дар муҳити ахлоқи хонаводагии ӯ чун духтари ҷасур, мубориз ва адолатхоҳу ҳақшинос ба воя расид ва роҳи дурусти зиндагиро интиҳоб кард.

Фирӯза истиқлоли шахсия, матонат ва бебокиро аз модар-калонаш омӯхта, онро дар зиндагии ҳаррӯзааш истифода мекунад. Аз ин мавқеъ образи Фирӯза давоми мантиқии образи Дилоромкампир аст. Мо аз саҳифаҳои роман пай мебарем, ки ин духтар тадриҷан ба камол расида, ба моҳияти зиндагии беадолатона ва пур аз азобу таҳқир сарфаҳм меравад. Вай мебинад ва эҳсос мекунад, ки вазъи ғуломонаи зиндагии одмон танҳо натиҷаи беадолатӣ ва зулму ситами золимону истибдодгарон аст. Фирӯзаро муҳити пур аз фаҳшу фучури сарватмандони разилу бедин ва ноинсоф ба риққат меоварад. Нависанда дар қиёс бо образи Фирӯза чеҳраи баъзе духтарони дигарро низ меофарад, ки ҳусну ҷамолшон боиси нокомии онон мешавад. Ҷоҷиҳои зиндагии Савсани шонздаҳсола — духтари ҷиғабанди Ҳайдарқул бо он меанҷомад, ки пас аз поймол шудани қисматаш аз дасти бойи разил худро ба дарё меандозад. Шамсия, ин духтараки боақлу ботадебир, ки шеър ҳам мегуфт, бо ҳама зебоиҳое, ки дар дил дошт, аз он ки ба дӯстдоштааш Ашрафҷон расида натавонист, худро овехт ва ин ҷаҳони гирдгардонро бо ҳасрати беҳад падруд гуфт. Нозгул — онеро, ки зидди расму оини хурофотӣ исёни ҷасурона дошт, ба ҷувол андохта, бо ҷӯб мезананд ва ҷазо медиҳанд ва бар асари зарбу лат мемирад.

Фирӯза дар лобалои ҳамин ҷоҷиҳо зиндагӣ дошт ва ба камол расид. Сахтиҳои рӯзгор ва тақдири ҳамсолони балбахташ ӯро ҳам пухтаву ҳам дурандеш сохт. Ҷасорату бебокиаш низ дар ҳамин гуна муҳит парвариш меёфт. Аз хурдсолӣ ба озору алам тоқат надошт. Ҳама гуна беадолатию ситам ӯро озор меод ва онро ба касе намебахшид. Фирӯза чорҷӯбаи расмшудаи хурофоти диниро бо камоли ҷасорат ва ғайюри мешиканад, бе ҳиҷоб ба кӯчаву бозор мебарояд, муносибат ва алоқамандиаш бо Асо — шавҳари ояндааш поку беолоиш ва аз урфи рӯзгор дур аст. Самимият ва қаробати ӯву Асоро муҳаббати поку беолоишашон муайян мекунад.

Фирӯзаро "духтари оташ" гуфтани нависанда низ ба ин маънист, ки ӯ дар кӯраи оташи зиндагӣ пухта ба воя расида, дар оташи инқилоби табақаҳои русӣ парвариш ёфта, дар оташи талашҳои ҳақшиносӣ ва адолатҳои ба камол расид. Дар ин гуна сангар воқеан ҳам, ба ифодаи нависанда "Фирӯза бо сарбанди қалғаи сурху сафед, бо кураи читигуланор ва бо чашмони оташбораш ба духтари оташ монанд буд..."

Дар роман образҳои дигаре низ ҳастанд, ки дар тасвири нависанда хеле ҷолиб ба назар мерасанд. Оймуллои Танбӯр чеҳраи тимсолии занони бомаърифати тоҷик мебошад, ки дар ҳама давраи замони буданд. Барои ин зани бомаърифат арзишҳои ахлоқии умумии инсонӣ моҳияти асосии зиндагӣ, қор ва амали ӯро муайян месозад. Вай дар дунёи тираву тор равшанӣ маърифат аст, ба занону духтарон баробари ахлоқи нек шеърхониву шеърфаҳмиро меомӯзонанд, назари онҳоро ба воқеаҳои зиндагӣ такмил мебахшад. Ин зани донову боадабро бо ҳислатҳои неки омӯзгорию мураббигиаш, бо сарояндаи хуби сурудҳои классикӣ буданаш, бо сифатҳои неки инсонияш, аз ҷумла нисбат ба одамони табақаҳои гуногун раҳму шафқат доштанаш хонанда дӯст меорад.

Аз чеҳраҳои дигари мураккаби роман Муҳаррама Фарҷ аст. Нависанда дар симои ин зан нуқсу монеаҳои замонашро, ки боиси пайдоиши чунин афрод аст, нишон медиҳад. Замона ва шароити номӯътадилӣ он боиси ноқомилии Муҳаррама Фарҷ барин зани доно, ҳасур ва бебоқ гардида, саранҷом ӯро гумроҳ месозад ва ба ҷазо мерасонад.

Муҳаррама Фарҷ ба ифодаи муаллиф "зани мардсифат" аст. Вай ҳислати пурзӯре дорад, вале "зани ҳархела ва номаҳфум" аст. Бубинед, вай аз як тараф далаи амир аст, яъне духтарони боисматро барои амир ҳадя меорад ва бо миршабу қушбеги наздик аст, аз тарафи дигар қушбеги, миршаб ва писари ӯ Замонбекро ба як пул намегирад. Мо саранҷом аз тасвири нависанда ба хулоса меоем, ки ин зани донову боистеъдод ва зӯрманд дар ҷамъияти пурмакру ҳиял мавқеи худро ёфта натавонист ва нобуд гардид. Нависанда ба фоҷиаи зиндагии қаҳрамонаш "замонаш айбдор буд" гӯён хулоса мекунад.

Нависанда дар роман як силсила образҳои мардонро низ бо камали маҳорат офаридааст, ки Ҳайдарқули моҳипаз яке аз онҳост. Сарнавишти ин мард дар тасвири нависанда ҳам нафратангез ва ҳам ибратомез аст. Он чи ки беадолатӣ ном дорад ва замона ба сари Ҳайдарқул фуру мерезад, боиси нафрат

ва ғазаби хонанда мегардад. Роҳи қасос ва адолатхоҳиро пеша кардани Ҳайдарқул паҳлӯи ибратомӯзи фаъолияти ўст.

Ҳайдарқул аз хурдӣ кордону боҳиммат ва раҳмдил ба воя расида буд. Вале имкон наёфт, ки маълумоти кофӣ гирад. Бинобар ин аввал касби оҳангариро омӯхта, сони моҳипазиро пеша кард. Аввалҳо ҳаммоли моҳипазии Қароқулибой буд. Баъди вафоти бой писари ӯ Ғаниҷон ба хотири духтари боҳусну малоҳаташ — Савсан хост Ҳайдарқулро гулому банди созад. Ҳайдарқул аз банди ӯ гурехт, вале дар ҷанг бо фиристодаи бой Саиди Маст маҷрӯҳ шуд. Дар муддате, ки ӯ шифо меёфт, Ғаниҷон ба номуси Савсан даст дароз карда, боиси ҳалокати зан ва духтари Ҳайдарқул гардид. Ин озору алам Ҳайдарқулро ба роҳи қасос андохт. Симои Ҳайдарқул дар тасвири нависанда чун шӯълаи умеди додхоҳон дар муҳити белодии амири ба назар меояд. Шахсияти Ҳайдарқул зина ба зина такмил меёбад. Махсусан баъди ҳабсу бадарғаи даҳсола ва шиносониаш бо Соқолову Морозов, Смирнову Умарҷон ва дигарон ҷаҳонбинии ӯ такмил меёбад. Ба моҳияти адлу адолат ва ҷабру истибод бештар сарфаҳм меравад. Ва ҳамчун марди инқилобӣ ба камол мерасад. Дар ҷараёни фаъолиятҳои Ҳайдарқул бисёре аз ҷавонон, аз ҷумла Асою Фирӯза, Истаду Хадича ва дигаронро тарбия месозад.

Чунон ки хонанда пай бурд меёри асосии назари нависанда ба воқеияти таърихӣ ва сарнавишти қаҳрамононаш хости синфӣ мебошад, ки мафкураи замони Шӯравӣ тақозо мекард. Акнун ки арзишҳои умумиинсонӣ манфиатҳои синфиро як сӯ гузоштаанд, арзиши ин роман чист?

Ин роман новобаста ба тааллуқоти мафкуравиаш арзиши ахлоқӣ ва инсонӣ дорад, ки ҳеҷ гоҳ кӯҳна нахоҳад шуд. Сарнавишти Дилоромкампири озору алам дида, ҳуқуқҳои инсонии худро аз даст дода, Фирӯзаи ҳақшиносу адолатҷӯ, Ҳайдарқули таққирдида ва Ғоҷиайи духтари нокоми ӯ Савсан аз ҷумлаи фикри пурарзиши адиб дар боби ҳимояи адлу дод ва одамият буда, арзиши бебаҳои ахлоқӣ ва маърифатӣ дорад. Ғош сохтани заминаҳои иҷтимоии ноодамӣ ва беадолатии Қароқулбою писараш Ғаниҷон мавқеияти андешаҳои башардӯстонаи нависандаро собит месозад, ки низ арзиши фаровони ахлоқӣ ва иҷтимоӣ дорад. Дигар арзишҳои маънавий ва маърифатии ин роман фарогирии воқеияти таърихӣ, расму оин ва амалу кирдори одамон аст, ки чун қомуси зинда дар дасти хонанда боқӣ хоҳад монд.

Романи "Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро" асари дуввуми сегонаи нависанда буда, мазмуни китоб давоми воқеаҳои асари аввал аст ва ҳодисаҳои солҳои 1920-1922-и Бухоро дар бар мегирад. Ин солҳое буд, ки инқилоби таҳмили Русӣ дар Бухоро ғалаба карда, муқовиматҳои азими сиёсиву синфиро дар ин кишвар ба роҳ андохт. Аз ин мавқеъ ин солҳои мураккабтарини таърихи аморати Бухоро ба ҳисоб меоянд. Дар роман воқеияти таърихии ҳамин давра тасвир шудааст. Воқеаҳои пурзиддияти ин давра назари одамнро низ ба инқилоб муайян мекард. Инқилоб дӯст ва душманро ҷудо карда, муборизаи саҳти синфиро барангехт. Шахсони пешқадам чун Асою Фирӯза, Аббосу Каримҷон, Саидпаҳлавону Насимҷон бо рафти воқеият бел зада, ба дигаргуниҳои нави таърихии сарзамини Бухоро бо ҳусни тавачҷӯҳ менигаристанд. Аммо гурӯҳи дуҷуми мардум, хоса тарафдорони амиру дину шариати исломӣ ба воқеияти нави инқилобӣ назари душманона дошанд. Дар садри ин гурӯҳ Асадмахсум меистод, ки бо худсарии зӯроварӣ ном бароварда буд.

Нависанда дар роман кӯшидааст, ки Асадмахсумро чун душмани хавфнок, вале пуриқтидори соҳти нав тасвир кунад. Асадмахсум дар саҳифаҳои нахустини роман ҳамчун инсонии пастфитрат, ки бо худкомагӣ ба дараҷаи душмани ашаддӣ соҳти нав расидааст, ба назар менамояд. Ба ҳар ҳол нависанда дар ҳаққи Асадмахсум ҳамин гуна назар дорад. Дар симои Асадмахсум адиб ба масъалаи ҷадидон ва моҳияти ҳаракати ҷадидия аз мавқеи муносибати давлати расмӣ ба ин ҳаракат наздик мешавад. Муаллиф моҳияти ҳаракати ҷадидонро бо образи Асадмахсум (қаҳрамони асосии роман) ва Низомиддин нишон медиҳад. Албатта назари муаллифи роман ба ҳаракати ҷадидӣ ва тарафдорони он манфӣ буда, як навъ ифодагари моҳияти сиёсати давр аст. Имрӯз бошад дар бораи ҷадидия андешаҳои мусбат гуфта мешавад.

Дар романи дуҷуми сегона образҳои Саидпаҳлавон ва Мирак мавқеи асосӣ доранд, ки ҳар ду ҳам чун қаҳрамони мусбат тасвир шудаанд. Саидпаҳлавон моҳияти дигаргуниҳои ҳаёти ҷамъиятро аз гуфтаҳои Ҳайдарқул ба пуррагӣ дарк мекунад ва худаш низ ба навиҳои ҳаёт бетараф нест. Ин буд, ки вай ҳаёташро ба инқилоб бахшида, дар ин роҳ маҷрӯҳ низ гардид. Ӯ ҳамчун шахси меҳнаткашу инсонии поквичдон дар ёдҳо мемонад. Писари Саидпаҳлавон Мирак низ аз паси падар меравад. Вай дурусти ва боэътимодии роҳи интиҳобкардаи

падарро зуд мефаҳмад ва дар роҳи инқилоб бо Асою Фирӯза ва Ҳайдарқул ҳамдастӣ мекунад.

Дар қисми дуввуми сегонаи "Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро" низ нависанда ба офаридани як силсила образҳои ҷолиби занон муваффақ шудааст. Дар ин қисмат низ образи Фирӯза дар тақомули маънавию ахлоқӣ нишон дода шудааст. Мо дар ин бахш низ бо Фирӯзаи далеру кордон ва фидокор вомехурем. Мебинем, ки вай ҳаёташро баҳри манфиатҳои инсон, ҳоса занони кулфатзадаву берӯзи сарф кардааст. Дар роман симои зани маърифатхоҳ модари Ҳамроҳхон ва худи ӯ ҷолиби диққат аст. Агар модари Ҳамроҳхон бо саводнокию маърифатхоҳӣ ба образи Оймуллои Танбӯр монанд бошад, худи Ҳамроҳхон (Ойими шоҳ) бо ҳусну ҷамол ва фазилати шеърдонияш образи Шамсияро (аз "Духтари оташ") тақмил медиҳад.

Образи дигари ҷолиби зан ин Анбари Ашк аст. Анбари Ашк бо хислат ва амалу кирдор идомаи Дилоромкампир мебошад. Ин зан низ хориҳои замонро бисёр дида ва афсурдаву дилшикаста нашуда, балки ҳамчунон далеру сухандон боқӣ мондааст. Ӯ низ мисли Дилоромкампир некбину некхоҳ аст. Вай қасоси одамони неку ҷабридаро аз бадкирдорон мегирад. Мисоли ин амали ӯ ниқоргириаш аз саркардаи амир ва Ҳоҷи Ҳасанбек мебошад. Ин сифатҳои ӯ қаробати ин образро бо Дилором кампир нишон медиҳад.

"**Тахти вожун**"-ро метавон сухани қотех ва сиёсатолуди нависанда дар бораи инқилобе номид, ки бо андаке ларзиш дастовардҳои он зери шубҳа қарор гирифт ва имрӯз тақрибан аз он касе ёд намекунад. Вале он чи ки аз қисми сеюми сегона дар хотир мемонад, шояд боби XI роман бошад, ки дар он нависанда дар бораи қадру манзалати инсон ва заҳмати он сухан мегӯяд. Андешаҳои фалсафии нависанда ба воситаи сӯҳбати машқоби пир — Бобо Умед ва Мирак — писари Саид-пахлавон ифода шуда, дар таъкиди қадри инсонии заҳматкаш аст.

Назари нависанда оиди ҳаракати ҷалидия дар ин қисми сегона низ комилан манфист. Адиб дар амалу кирдори ҷалидон фақат қабоҳату разолатро мебинад ва ин нияти худро бо тасвири симоҳои Низомиддинафандӣ, Начиб Ҳусейнов, Алиев, Қиличзода, Усмонхоҷа ва Шайх Рамазон ифода мекунад. Асадмахсум дар тасвири нависанда ҳамчун рамзи бебарории ҳама гуна кӯшиши зиддиинқилобӣ ба назар мерасад.

Дертар нависанда романҳои "Саргузашти Сафармахсум" ва "Сафармахсум дар Бухоро"-ро навиштааст, ки муҳаққиқон онро чун асари дугона — диология донистаанд. Чалол Иқромӣ дар бораи ин ду романаҳ гуфта буд, ки қаҳрамони он "шахси воқеист ва дар арафаи инқилоби Бухоро дар вилояти Ҳисори Тоҷикистон зиндагӣ ба сар мебурд". Ба қавли нависанда "ҳам характери қаҳрамон, ҳам воқеаҳо ва ҳатто марҳилаҳои асосии инкишофи сужет бофта нашудаанд, балки чунон ки меғӯянд, аз зиндагӣ гирифта шудаанд".

Нависанда дар вақти навиштани роман аз материалҳои фолклорӣ фаровон истифода карда, барои ҷаззоб офаридани симои Сафармахсум аз саргузаштҳои аҷибу ғариби ӯ, аз осори фолклорӣ, хусусан аз рӯҳи хандаовари ҳикояҳои осори шифоҳии мардум ва насри омиёна баҳра бурдааст.

Қаҳрамони асар Сафармахсум шахси зарофатгӯю ҳушёр аст. Ханда ва истеҳзои ӯ ҳадаф дорад ва дар ин роҳи мубориза танҳо нест. Шариконаш ба ӯ мададгоранд. Вай маҳз бо мадади онҳо шаклҳои аҷоибу ғароибӣ ниқоргириро аз муфтхӯрон, бадкирдорон ва амалпарастон меёбад. Ҳақиқи ӯ аксаран аз доираи истеҳзо берун омада, то дараҷаи писханд ва ришваханди маҳвкунанда мерасад.

Чалол Иқромӣ солҳои охири ҳаёташ романҳои "Зоғҳои бадмур" ва "Хатлон"-ро навишт, ки он қадар муваффақият пайдо накарданд. Вале дар маҷмӯъ эҷодиёти ин нависандаи маъруфи тоҷик арзиши фаровони ахлоқиву маърифатӣ дорад. Ҳарчанд аксари навиштаҳои ӯ бо назардошти сиёсати ҳизбу давлат оиди адабиёт навишта шудаанд ва моҳияти сиёсӣ дорад, вале сухани ӯ дар бораи инсон, инсони меҳнаткаш, ҳақталоши собитқодами вай арзиши ахлоқӣ дошта, хонандаро ба роҳи нек ҳидоят мекунад. Асарҳои таърихиаш моҳиятан синфӣ бошанд ҳам ҳарфи ҳақ дар бораи гузаштаи кишвар ва сарнавишти одамонанд. Аз ин ҷиҳат асарҳои таърихӣ алиб дар баробари арзиши ахлоқӣ аҳамияти маърифатӣю таърихӣ низ дошта, ба маънавияти имрӯзиён, хоса ҷавонон таъсири нек мерасонанд.

Чумъа чи шуда бошад?

Порча аз повести "Аз Маскав чӣ оварди?"

Дар дамғаҳи дара Чумъа набуд. Табар ҳар тарафро ҷуст, аммо аз вай дарак наёфт. Ниҳоят хаста шуд, қаҳраш омад: "падарлаънат гурехтааст. Салқаи сарам! Танҳо меравам" гуфта аз хаёлаш гузаронду ба роҳ даромад.

Роҳи борик аз байни дара мегузашт. Ду тараф теппаҳои сабзу хуррам баланд шуда буданд. Фасли ҷавонии баҳор: лолаҳо рӯида, гулҳои кӯҳи атрофро хушбӯ намуда буданд. Як-ду метр аз роҳ поён як ҷўйчаи борике дароз шуда рафта буд, ки обаш монанди оина соф, овози шар-шараш ба гӯш мефорид. Баъзан аз баландиҳо хониши кабк ба гӯш мерасид. Фароштурукҳо яке аз паси дигаре парвоз карда дар ҳаво бозиҳои ғалатӣ мекарданд, гирам-гирам бозӣ менамуданд.

Ана, дар нўги он харсанги калон пўптиш ништааст. Ба сараш тоҷ дорад. Ҷомаи алоҷаи рангин пўшидагӣ барин. Меғўянд, ки амир ҳам ба сараш тоҷ мемондааст. Ҷомаҳои рангин мепўшидааст. Хайр, набошад амир ҳам пўптиш барин будааст-дия?! Не, охир... Амир золим будааст. Падари Табарро одамони амир зада-зада куштаанд. Ба модараш нон налодаанд. Онҳо гадоӣ барин зиндагӣ кардаанд. Дар қишлоқ очаи Табар, падари Табар ва худи Табар баринҳо бисёранд. Ҳамаи инҳо аз дасти амир ва одамони амир ба рўзҳои бад афтаандаанд. Охир не, охир ҳамаи азобдидагон амиро аз тахташ афтонда пеш кардаанд, лекин ин пўптиш мурғаки бегуноҳ аст. Ин ба деҳқонҳо, ба колхозчиён ёрӣ мерасонад. Аз заминҳо кирмҳои зараррасонро чида меҳўрад.

Ана, ана фохтак! Зану шў — ё ки ака-ука мӣ? Маълум не. Дар пеши як буттаи гиёҳе истодаанд. Эҳтимол дар зери бутта хона доранд. Ҳоло бача надоранд. Акнун тухм пахш мекунанд.

Ҳо, ана харгўш! "давида гирифтанд даркор! Ба Маскав савғо мешавад". Табар худ ба худ қарор кард ва ба тарафи харгўш тохт.

Харгўш ба даҳанаи як дараи хурде, ки ба ин дараи калон кушола шуда буд, меистод. Вай Табарро диду гўшҳояшро сик карда ва ҷаҳида-ҷаҳида ба сўйи боло давидан гирифт. Табар ҳам ба давидан усто буд. Вай ин дафъа аз

паси харгӯш надавида, рохро миёнбур кардани шуд. Вақте ки Табар ба болои теппа баромад, харгӯшро гум кард. Аз харгӯш дарак набуд. Ҳарчанд ба болову поён синча кард, ягон қонзотро наид. Вай аз ин қораш хафа шудагӣ барин намуд — малӯл шуда ба ҳамон нӯги теппача нишаст. Дара ва теппаҳо аз кас холи, ба ғайр аз шар-шари маҳини ҷӯй ва баъзан хониши кабк садое шунида намешуд. Ин оромӣ ва бекаси ба дили хурсанд ва беғами Табар камтар хафагӣ овард. Худашро ғариб ҳис кард. Ва гумонаш буд, ки модараш ўро ҷустуҷӯ карда, гирия мекунад: "Табарҷон! Табарҷон!" Овози модараш ба гӯш расидагӣ барин шуд. "Аз қораш гашта омадагист. Ман нестам. Қоғазро гирифта мебинад. Хати маро мешиносад, лекин ба зудӣ хонда наметавонад. Ҳичча карда, якто-якто ҳарфҳоро мебандад. Нон аз гулӯш намегузарад. Ба чашмаш об чарх мезанад. Баъд чӣ қор мекунад? Шакар-обро нахӯрда мехезаду ба тарафи ҳавлии раис метозад. Хати маро ба ҳама нишон медиҳад. Чумъа ҳам ба гирди одамҳои чамъ шудагӣ гашта аз ман хабар мерасонад — гурехта рафт. Маро ҳам бурдани шуд, нарафтам! — Меғӯяд. Майлаш хабаркаши кунад, қардан гирад. Гашта омада қазои вай дурӯғгӯро медиҳам...". Вай ба нуқтаҳои номаълум нигоҳ карда истода фикр мекард, ки аз пас, аз байни дарача овози гирияи як бача ба гӯшаш расид. "Кӣ бошад?" Табар аввал натарсид. Аз қояш қаста нигоҳ кард, лекин ҳеҷ касро наид. Гирия боз баландтар шунида мешуд. Гоҳ-гоҳ "Табар — Табар" гуфтани овозро ҳам мешунид. Яқбора ба хотири Табар як чизи воҳиманок омад. Вай, аз хонаи Чумъа аз очакалони вай ҳикояҳои "Дев, Парӣ"-ро шунида буд. "Монанди бача гирия мекунад... Очеш зада мӯяшро метарошад... Бачаҳои гирия мекардагиро гирифта мебаранд" мегуфт кампир. Вай ҳамон рӯзҳо аз муаллим ин гапҳоро пурсида, аз вай як-ду даҳан ҷавоб шунида буд, ки гӯё, ин "Парӣ, Девҳо" гапҳои хаёли, дурӯғ будааст. Ин гапҳои муллоҳои кӯҳна, гапҳои босмачиён будааст. Вай азбаски муллоҳо, кампирҳои ҷалқин, босмачиён, боёнро аз қону дил бад медид ва ҳамаи қори онҳо, гапи онҳо ба вай нофорам ва маъқул набуд, бинобар он ба он гапҳо бовар накард. Парӣ, ачина, дев гуфтани гап нест мегуфт. Лекин ҳозир, чӣ шуда буд, ки дилаш меларзид. Ба пасу пешаш нигоҳ карда метарсид. На

Маълумот дар бораи жанри романи ҳаҷвӣ

Романи ҳаҷвӣ як намуди роман буда, нависанда дар характери қаҳрамон, рафтори инсон ва ё вазъиятҳои мушаххаси зиндагӣ чунин аломатҳои мушоҳида карда, тасвир мекунад, ки боиси хандахариш, истеҳзо ва тамасхур мегарданд. Масалан, дар романи "Дон Кихот" ба осеби бодӣ, ки дар назди Дон Кихот паҳлавон менамояд, ҳучум овардани ӯ хандаовар аст. Ин ҷо пеш аз ҳама рафтори қаҳрамон хандаовар аст.

Ҳаҷв, махсусан шеърҳо ва рисолаҳои ҳаҷвӣ дар адабиёти гузаштаи тоҷик мақоми бузург дошт. Убайди Зоконӣ ва Сузани Самарқандиро аз намоёндагони барҷастаи ин намуди осори бадеӣ шинохтаанд. Махсусан латифаҳои ҳаҷвии Убайди Зоконӣ моҳияти ахлоқиву иҷтимоӣ дошта, қабоҳат ва разолати табақаҳои гуногунро фош мекунанд.

Дар адабиёти муосири тоҷик "Марги судхур"-и устод Айни намунаи барҷастаи романи ҳаҷвист. Дар ин асар нависанда бо тасвири ботин ва зоҳири қаҳрамонаш Қорӣ-Ишқамба дунёи ситам ва бедодро, ки чунин типҳои парвардааст, масхара мекунад. Романҳои "Саргузашти Сафармаҳсум" ва "Сафармаҳсум дар Бухоро" низ типҳои романи ҳаҷвист, ки қаҳрамони асар дунёи золим ва бедодӣ ва худкомию бадахлоқиро масхара мекунад ва ба ин восита эътирози худро баён месозад. Ҳаҷви тезтунд дар чунин асарҳо воситаи мубориза аст.

Сотим УЛУҒЗОДА

(1911—1997)

Сотим Улуғзода 1 сентябри соли 1911 дар деҳаи Варзики ноҳияи Чустии вилояти Наманғони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дунё омадааст. Падараш деҳқони камбағал буда, модараш хату савод дошт ва гоҳо шеър ҳам менавиштааст. Вале модари шоиртабъ ва қиссагӯяш зуд, яъне дар нӯҳсолагии Сотим аз дунё мегузарад. Падар низ баъди як соли ғавти модар вафот мекунад. Сотим Улуғзода дар даҳсолагии ғайриҷамъаӣ монда, чанд муддат дар хонаводаи хешовандонаш зиндагии мекунад.

Баъди ғалабаи инқилоб вай дар интернат тарбия гирифта, соли 1925 ин донишқадаро хатм карда, муддате дар он ҷо ба муаллими низ машғул будааст.

Сотим Улуғзода ҳангоми таҳсил аз донишомӯзони фаъол буд ва ба рӯзномаи "Овози тоҷик" хабару мақолаҳо менавишт. Улуғзода ҳамон солҳо аз муаллифони фаъоли маҷаллаи "Раҳбари дониш" низ буд.

Вай соли 1930 ба Душанбе меояд ва дар рӯзномаи "Комсомоли Тоҷикистон" кор мекунад. Баъдтар нависанда он рӯзҳоро ба хотир оварда навишта буд: "он замон (1930) ман ҷавони нуздаҳсола, ҷамадонии арғамчинбанд дар китф, аввалин бор ба пойтахти республикаи навзодамон ворид шудам. Шаҳри Душанбе се кӯча дошт, аз онҳо фақат кӯчаи Ленинро навакак сангфарш карда буданд. Шаҳр ба майдончаи сохтмонӣ, ки ба он ҷо хишту сангу регу тахтаҳоро оварда партофта бошанд, монанд буд. Мо медонистем — дар ин ҷо шаҳри калон бунёд мешавад, — худамон ҳам биноҳо месохтем, дарахт мешинонидем ва дертар Кӯли Комсомолро мекандем, аммо тасаввур карда наметавонистем, ки шаҳри ба ин андоза олиҷаноб, зебо ва бошукӯҳ ба вуҷуд хоҳад омад. Акнун дар ин шаҳр ман китобҳо менависам, вай таваллудгоҳ ва макони нашъунамои фарзандон ва набераҳои ман аст".

♣ 25 июни соли 1977 дар Душанбе аз олам ҷашм пӯшид.

Эҷодиёти нависанда. Сотим Улуғзода фаъолияти адабиашро бо тарҷумаи асари М.А.Алексеев "Сом ва Дик" оғоз карда ва ин тарҷумааш ба дасти устод Айни "бо сиёҳии сурх тасҳеҳ ёфта буд".

Нашри нахустини тарҷумааш ва дастгирии устод Айни Улуғзодаро рӯҳбаланд сохта, ба тарҷумаи асари машҳури нависандаи англис Этил Лириан Войнич "Ғурмагас" илҳом бахшид. Ин тарҷумаро низ Улуғзода дар зери таҳрири устод ба чоп омода сохт. Дастгирии устод Айни ба Улуғзода илҳом бахшид ва ӯ минбаъд чун тарҷумони бомаҳорат шинохта шуда, дар тӯли умраш асарҳои бисёреро аз шоҳкориҳои адабиёти ҷаҳон ба тоҷикӣ гардонд, ки гаштаю баргашта чоп шудаанд.

Эҷодиёти бадеии С.Улуғзода асосан соли 1929 оғоз ёфта, ӯ асосан ба навиштани мақолаҳо, аз ҷумла мақолаҳои танқидиву адабиётшиносӣ машғул мешавад. Ва баъзе аз мақолаҳои ӯ, бешак, ба пешрафти танқиди адаби ва адабиётшиносии тоҷик кӯмак кардаанд, ки намунаи онҳо "Як нигоҳ ба насри тоҷикӣ", "Лохутии мо", "Суҳайли ва эҷодиёти ӯ", "Дар бораи шоирони Помир", "Дар бораи адабиёти бачагона", "Туфулият ва балоғати Дехоти" ва ғайра мебошанд. Дар ин солҳо Улуғзода доир ба ҳаёт ва эҷодиёти намояндагони адабиёти гузаштаи тоҷик, аз ҷумла Рӯдакӣ, Фирдавси, Сино, Носири Хисрав, Саъдии Шерозӣ, Аҳмади Дониш мақолаҳои адабиётшиносӣ навиштааст, ки ҳоло ҳам арзишманданд.

Солҳои сиюм нахустин ҳикоя ва очеркҳои адиб ба чоп расиданд, ки "Манзараи ҷонкании дунёи кӯҳна", "Солеҳ комсомол", "Устоди ҳосили баланд" ва ғайра намунаи онҳо мебошанд. Мундариҷаи асарҳои дар ин солҳо навиштаи адибро асосан муборизаи наву кӯҳна. таблиги илму маориф, танқиди хурофот ва ғайра ташкил медиҳад. Асарҳои аввалини нависанда ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам маҳорати нависандагӣ аз камбудихо холи набуданд.

Дар ин солҳо С.Улуғзода дар навиштани асарҳои саҳнавӣ низ қувва меозмояд. Песаи "Лашкар ба дарвозаи Бухоро" намунаи аввалин асари драмавӣ ӯ мебошад.

Баъдтар ӯ песаи "Шодмон"-ро навишта дар он масъалаи муносибатҳои навро ба қору зиндагӣ ба миён гузошт. Қаҳрамони песа Шодмон аввалин типӣ мусбат дар драматургияи тоҷик буд. Ҳамон солҳо нависанда яке аз песаҳои ҷолибаш "Қалтакдорони сурх"-ро эҷод кард, ки мавзӯи мубориза барои ҳаёти навро дар бар мегирад ва ин асар солҳои дароз дар театрҳо намоиш дода шудааст.

Сотим Улуғзода аз нахустин қаламҳояш ба арсаи адабиёт ба таърих ва сарнавишти таърихии фарзандони халқ назари хос дошт. Қисмати намояндагони барҷастаи таърих ва маданияти халқ диққати ӯро ҷалб мекард. **Песаи "Рӯдакӣ"** аз аввалин кӯшиш ҷиддии ӯ дар роҳи эҷоди асари таърихии тарҷумаиҳолӣ буд. Баъд вай драмаи **манзумаи "Темурмалик"**-ро навишт, ки аз таърихи муборизаи халқи тоҷик зидди истилогарони мугул ҳикоят мекард. Песаи **"Алломаи Адҳам ва дигарон"** низ идомаи ҷустуҷӯҳои ӯ оиди ҳаёт ва эҷодиёти Аҳмади Дониш буд. Дар ин мавзӯ ӯ рисолаи номзади низ навишта буд.

Таваҷҷӯҳи ӯ ба таърих ва мавзӯҳои он нависандаро водор сохт, ки бо ҳамқаламии В.Виткович **сенарияи "Ибни Сино"**-ро нависад ва боз ба сарнавишти Рудаки бозгаштаи сенарияи дигари **"Қисмати шоир"**-ро эҷод кунад. Монографияи **"Пири ҳақимони Машриқзамин"** ҷустуҷӯҳои адибро дар бораи Ибни Сино ҷамъбаст кард.

Аз номгӯи асарҳои дар мавзӯи таърих навиштаи адиб бармеояд, ки барҷастатарин шахсиятҳои таърихӣ диққати адибро ба худ кашидаанд. Нависанда бо эҷоди ин асарҳо кӯшиш кардааст, ки **"марҳилаҳои асосии таърихи халқро аз давраи ташаккули вай то остонаи асри мо як бора дар бар гирад"** (М.Шукуров). Ба ин маънӣ, нависанда дар ин гуна асарҳояш тамоми таърихи халқро аз ташаккули халқи тоҷик сар карда, то имрӯз фаро мегирад. Улуғзода бештар ба талқиқи бадеии воқеияти таърихӣ пардохта, омӯзиши илмро то дараҷае дар асарҳояш маҳдуд сохт. Доираи ҷустуҷӯҳои ӯ аз ҷиҳати жанр низ васеъ гардида, аз роману повест сар карда, то драмаю кинодрамаро ташкил дод.

Дар ин замина **романи "Восеъ"** аввалин асари калонҳаҷми таърихӣ сирф бадеии ӯ буд. Мавзӯи асосии ин роман муборизаи балвогари шӯриши Восеъ барои ҳимояи адолати иҷтимоӣ мебошад, ки дар кӯҳистони ҷануби Тоҷикистон рух дода буд. Вале нависанда дар роман амалиёти қаҳрамонро дар ин доира маҳдуд накарда, онро ба Ҳисору Қарши, Самарқанду Бухоро ва Кармина мекашад. Муҳимтарин нуқтаи ин роман ин аст, ки нависанда муносибати равшанфикрони пешқадамро бо халқ дар миён гузошта, **"роли бузурги таълимоти маорифпарварони нимаи дуввуми асри XIX-ро дар бедории худогоҳии мардум"** нишон медиҳад. Нависанда дар образи Восеъ на фақат қувваи азими ҳашму ғазабии халқ, балки ақли солим ва ҷаҳонбинии равшани онро низ таҷассум кардааст. Восеъ таҷассуми бадеии ақлу заковат ва маданияти ғанию ҳазорсолаи

халқ мебошад. Нависанда дар симои Восеъ рӯҳи милли, худогоҳӣ ва адолатҷӯиву ватанхоҳии онро ғунҷонидааст.

Повести "Ривояти Суғди" ҷустуҷӯҳои нависандаро дар мавзӯи таърих вусъат бахшид. Дар ин асар суҳан аз воқеаҳои таърихӣ асри VIII меравад, ки ба истилои араб ва муборизаи шадида иҷтимоӣ сӯси ин давра алоқаманд мебошад. Агар дар асарҳои пешинаи Улуғзода асосан чеҳраҳои машҳури таърихӣ мавриди назар бошанд, дар повести "Ривояти суғди" нависанда ба сарнавишти мардуми оддӣ диққат дӯхтааст. Қаҳрамонони асосии повест Виркан ва Ниниманча аз ҷумлаи ҳамин гуна одамонанд. Нависанда бо тадқиқи бадеии ин воқеа таъкид мекунад, ки ҳама гуна истило пеш аз ҳама ба сари мардуми оддӣ бадбахтӣ меоварад ва фоҷиаҳои сарнавишти Виркану падараш Реваҳиён, Ниманчаю модари ӯ натиҷаи таассуфбори истилои аҷнабиёнӣ араб аст.

Нависандаи бузург то охири умр аз таърихи халқ ва тадқиқи бадеии он натавонист ҷудо монад. Дар солҳое, ки писараш Азиз хоки Шӯравии собикро тарк гуфт, дар Тоҷикистон китобҳои ӯро ҷоп намекарданд. Вале дар ҳамон солҳои барои нависанда душвор романи ӯ "Восеъ" дар Тошканд нашр шуд. Дар мактабҳои кишвараш таълими эҷодиёти ӯро манъ карданд. Вале ин душманиҳо номи ӯро аз хоҳири хонандагонаш бурда натавонист. Хонандагони содиқ нависандаи азизашонро чун муаллифи беҳтарин ҳикоя — "Марги Ҳофиз", беҳтарин повест — "Ривояти Суғди" ва ниҳоят беҳтарин роман — "Фирдавсӣ" мешинохтанд ва дӯст медоштанд.

Романи "Фирдавсӣ"-ро фақат дар Тоҷикистон не, балки дар Эрон низ қадр карданд. Нависандаи фақидро барои заҳмати судмандаш дар эҳёи таърихи фарҳангу худшиносӣ бо ҷоизаи тилло мукофотониданд.

Воқеан ҳам романи "Фирдавсӣ" падидаи тозае дар насри муосири тоҷик аст. Ин асар фақат натиҷаи тадқиқи бадеии ҳодисаҳои таърихӣ набуда, балки бо тору пудаш ба "Шоҳнома" ва сарнавишти муаллифи он мепайвандад. Аз ин рӯ барои фаҳмидани фикри бадеии нависанда хонанда бояд аз "Шоҳнома" хабар дошта бошад.

Сотим Улуғзода бо таълифи ин роман хостааст дар асоси ҳодисаҳои ҳазор сол пеш рӯйдода зиддиятҳои сиришти инсонро тасвир карда, ба ин восита гузаштаро бо имрӯз пайванд диҳад. Чеҳраи Фирдавсӣ барои адиб василаест, ки аз боби сифатҳои маънавии инсон гуфтугӯ кунад.

Нависанда то таълифи роман дар ин мавзӯ ҷустуҷӯҳо ва

корҳоеро анҷом дода буд, ки муҳимтаринаш таълифоти дучилдаи насрии "Достонҳои "Шоҳнома" мебошад. Ин корҳои ӯ заминае буд барои таълифи роман. Вале заминаи асоси ҳамоно "Шоҳнома" аст, ки бо сарнавишти Фирдавси саҳт алоқаманд буд. Мо алоқамандии воқеаҳои асарро бо сарнавишти Фирдавси ва "Шоҳнома"-и ӯ дар роман равшан мебинем. Дар бисёр маврид хонандаро лозим меояд, ки барои фаҳмидани фикри бадеии нависанда, ки аз забони қаҳрамони роман баён мешавад, ба "Шоҳнома" муроҷиат кунад. Масалан, Фирдавси ба занаш Фотима чунин мегӯяд: "Панди шоҳони некӯсиришт ва додгар, ҳикматҳои Бузургмеҳри ҳакимо ман дар "Шоҳнома" ба назм зикр кардам ва хоҳам кард, то шоҳони ситампеша агар надонанд, бидонанд, ки баҳрашон дар ду олам лаънати худо ва нафрини халоиқ асту бас". Акнун ба хонанда лозим меояд, ки лоақал аз ҳафт базми Нӯширвон бо Бузургмеҳр ва мӯъбадон бохабар бошад.

Ё худ вақте Фирдавси ба ҳаким Абдулқодири Меҳрон пандномаашро мефиристад, нависанда таъкид мекунад, ки "манзумаҳо ҳамон навиштаҳое буданд, ки хонандаи "Шоҳнома" дар он китоб меёбад..." Ин ду санад нишон медиҳад, ки роман бо сарнавишти Фирдавси ва "Шоҳнома" саҳт алоқаманд аст. Алоқамандии дигарро миёни вазъи рӯҳӣ, дунёи андешаҳо ва муносибати Фирдавси ва қаҳрамонони "Шоҳнома" мебинем. Масалан, дар фасли "Шаби гирифтани моҳ" ҳоли шоири ба қарматигарӣ айбдор шуда, хеле равшан ифода шудааст. Тасвири моҳ, гирифтории Бежан дар чоҳ ва гирифти таъби Фирдавси бо риёкории шайх Абулқосим иртиботи рамзомез дорад.

Чунон ки аз номи роман низ бармеояд қаҳрамонони асосии асар Фирдавсии бузург аст. Дар тасвири нависанда Фирдавси ҳамчун як нафар инсонӣ соҳибдил, ихлосманд, дӯстпарвар, покрӯйи покрав, соҳиброӣ сарбаланд, волоназару қавирӯх ба назар меояд. Фирдавси шахсиятест, ки тамаллуку чоплусӣ, дузабонию дурӯягӣ ва суҳанчинию наммомиро ҳамчун ахлоқи аҳриманӣ наменвисандад. Амал ва кирдори Фирдавсиро нависанда бо санадҳои таърихӣ ҳаёли таъкид ва тасдиқ мекунад. Масалан, Фирдавси ба надимаш Бобод мефармояд, ки аз даҳ хислати зишти гумроҳсозанда парҳез кунад. Он даҳ хислати аҳриманӣ инҳо будаанд: оз, ниёз, рашк, ҳашм, нанг, кина, наммомӣ, нопокдинӣ, носипосӣ, бедонишӣ. Ин сифатҳои нописандаи монанди деве ёд шудаанд, ки зиндагии имрӯз ва дунёи охирати инсонҳоро тираву мардуд месозанд.

Фирдавси дар тасвири нависанда инсони бовиқор ва сарбаланд аст. Ин хислатҳои ӯро бахсаш бо шоири араб аз хусуси забони дари ва араби равшан месозад: "Шумо забони модарии худро бад дида, забони бегоноро ба вай тарҷеҳ додаед, ин монанди он аст, ки кас аз модари худ рӯй гардонаду мойндарро хуш кунад ва чунин кас, бешак, бадсиришт ва бадгавҳар аст".

Ин фикри Фирдавси танҳо дар бораи Ватан ва забони модарӣ аст, ки ба шоири араб мегӯяд. Ин ниҳеби ватанпарастонаи Фирдавси танҳо муқобили шоири араб нест, балки теги сухани ӯ синаи садҳо мутаассибони дар роҳбарии давлат нишаста, монанди Ҳасани Майвандиро, ки вазир буд, Маҳмуди Ғазнавиро, ки султон буд, нишон мегирад. Ин шӯру исёни ӯ ба муқобили касоне буд, ки миллати худро нашинохта, ба ҷоҳу мансаб иваз карда буданд. Чунин назари ватанхоҳонаи Фирдавси аз нигоҳи Маҳмуд "ғустоҳи" намуд ва дар ихтилофи шоиру шоҳ хилқати инсонии Фирдавси хубтар кушода шуд. Дар ин маврид сухани Улуғзода аз маънии ва ҳарорати хос бархурдор аст. Хонанда ҳарфҳои зерини нависандаро хонда, бо дарди шоири бузург Фирдавси ва ҳам нависандаи ҳақшинос Улуғзода шарик мешавад ва аз забони ӯ ба шоҳони ғосиб ва ҳақношиносу халқнописанд мегӯяд: "Дар "Шоҳнома" агарчи сухан аз бостонзамон меравад, онро ҳадиси куҳан ё фасонаи кӯҳан наметавон гуфт. Дар қаҳон чизҳое ҳастанд, ки кӯҳна шудан надоранд: панду ҳикмат, андарз ва ибрата, ки аз пешиниён ба пасояндагон мерасанд, ҳамеша навад. Ҳар чи дар он рӯзгорон аз ниёғони мо ба зуҳур омадааст, хоҳ нек ва хоҳ бад, хоҳ савоб ва хоҳ хато — ҳама пандомӯз аст. Бузургон гуфтаанд, ки таърих дониш мефизояд ва панду ибрат парварандаи хирад аст. Банда бо ҳамин эътиқод ранҷи сиюпанҷсоларо таҳаммул карда "Шоҳнома" нигоштам".

Дар роман нависанда ба офаридани хислату характерҳои аҳли сухан, монанди Ҳамдуллоҳи Нейсонӣ, Лабиби, Ҷавҳарӣ, Унсурӣ, Фарруҳӣ муваффақ шудааст. Симои ин шахсиятҳо дар пайвастагӣ бо ҳунарашон ва муносибати онҳо бо Фирдавси таҳқиқ шуда, ба ин васила шӯру изтироб, соҳиброӣ, илова ба ин хушмадгӯиву чарбзабонӣ, ҷоҳу мансабталошии онон бо эътимод нишон дода шудааст.

Нависанда махсусан симои Унсурии шоирро пурихтилоф нишон додааст. Мо Унсуро дар тасвири Улуғзода, ки ба ҳуҷҷатҳои таърихӣ асос ёфтааст, ҳам душман ва ҳам дӯсти

Фирдавси мебинем. Масалан, дар воқеаи аз номи ҳокими Ҳирот — Олтинтош азми сафари Ғазни доштани Фирдавси ва огоҳ шудани Унсурӣ аз ону музтариб гардиданаш рашку ҳасади ӯ ошкор аст. Ва ҳукми шоҳро дар бораи зерӣ пойи филон андохтани Фирдавси шунида, шоирро аз хавфи асорат хабардор кардани Унсурӣ нишони одамияти ӯст. Ин тарзи офариниши характер табиӣ буда, ба асар ҳусн бахшидааст.

Сотим Улуғзода бо беҳтарин асарҳои аз ҷумла ҳикояи "Марги Ҳофиз", повести "Ривояти суғдӣ", романҳои "Восеъ" ва "Фирдавси" собит кард, ки аз нависандагони бузурги адабиёти асри бисти тоҷик аст. Вай дар роҳи таблиғи гоҷҳои ҷовидонаи баъарӣ хидмати бузургеро анҷом дод. Беҳтарин навиштаҳои аз ғаразҳои синфию ҳизби озод буда, ҳақиқати ҳаёт ва сифатҳои неки ахлоқию маънавиро васф кардаанд. Нависанда дар асарҳои пойбанди сиёсат набуда, ҳақиқат ва адолатро ҳимоят кардааст. Арзишҳои умумиинсонӣ моҳияти концепсияи нависандагии ӯро ташкил медиҳанд.

Саргузашти Мирзодиккак

Порча аз повести "Субҳи ҷавони мо"

Падарам гуфта буд, ки аз Тошкент баъди чил рӯз бармегардам. Инак, чил рӯз гузашт, аммо аз вай дарак набуд. Ман ва бародарам Азизхон ҳар рӯз баромада роҳи ӯро мепоидем. Мо ба теппаи Подаҷо баромада, чашмамонро ба роҳ дӯхта менишастем, ки агар падарам дар он роҳ намудор шавад, бубинем. Аммо вай ҳеҷ намудор намешуд.

Рӯзи чилу сеюм ё чилу чорум буд, ки мо аз раҳпои монда шуда, димоғамон сӯхта аз тепла фуномадем, то ки ба хона баргардем, аммо дар ҳамин вақт аз ҳамгашти роҳи таги теппа падарам намоён шуд. Хӯрчини пур дар китфаш, вай тез-тез қадам монда меомад, аз афти кор шитоб мекард: охир, дар хона кайҳо боз интизории ӯро мекашанд.

Мо ба пешвозаш давидем. Падарам хӯрчинро ба замин монду ману Азизхонро бо навбат оғӯш карда бӯсид. Мо ба вай: чаро дар рӯзи чиҳилум наёмадед? Дар Тошкент чи қадар пул кор кардед? Ба мо чи савғотиҳо овардед? гуфта пайи ҳамдигар саволҳо додан гирифтём.

Ба ту як чизи ғалати овардам, — гуфт падарам ба ман.

маълумот дар бораи романи таърихӣ

Роман жанри бузурги асари эпикӣ буда, метавонад ба тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон ва ҷамъият дахл кунад. Романи таърихӣ як намуди ин жанри эпикӣ буда, вусъати эпикӣ тасвир мекунад аз хусусияти он аст. Ин гуна роман дар пеши назари хонанда на фақат манзараҳои бепоён ва мухталифи ҳаёт, амалиёт ва муборизаи пуршиддати қаҳрамонон, балки таърихи ташаккули характерҳои инсонӣ ва роҳи паймудаи одамонро зинда месозад. Нависанда дар романи таърихӣ воқеиятро аз назари иҷтимоӣ таҳлил карда, гоҳо пешқадами таърихро ба миён мегузорад. Дар романи таърихӣ нависанда ба тадқиқи ҳамаҷонибаи ҳаёт пардохта, моҳияти ҳодисаҳои таърихро муайян мекунад ва ба ин восита ҳаёти одамони гуногун, руҳияи онҳоро инъикос мекунад.

Нависандаи романи таърихӣ ба лаҳзаҳои муҳими замон, ба бӯҳронҳои ҳаёти ҷамъият дар ин ё он давра диққат дода, бо ҳаёли бадеияш тамоми миллат, муносибатҳои инсонҳои гуногунро фаро мегирад. Чунин инъикоси ҳодисаҳои бузурги таърихӣ ҳаёти халқ ва ё одамони алоҳида тасвирро пурра ва комил месозад.

Романи таърихро аз рӯи фарогирии мавзӯ муҳаққиқон ба чанд қисм ҷудо кардаанд: романи таърихӣ тарҷумаиҳолӣ, романи таърихӣ маишӣ, романи таърихӣ мочароҷӣ, романи таърихӣ психологӣ.

Ҳабиб ЮСУФИ

(1916—1945)

Ҳабиб Юсуфи соли 1916 дар шаҳри Самарқанд зода шудааст. Падараш Ҳоҷи Юсуф шахси бомаърифат буда, фарзандашро дар рӯҳияи шеърфаҳмию адабиётдӯсти тарбия кардааст. Таҳсил дар мактаби ибтидоӣ ва миёна лаёқати ўро зиёд мекунад. Баъди хатми мактаби миёна Ҳабиб Юсуфи ба факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Самарқанд дохил шуда, онро соли 1940 хатм мекунад. Аввалин навиштаҳояш солҳои донишҷӯӣ чоп шуда, баъди хатми донишгоҳ алоқамандони адабиёт ўро ҳамчун шоир, мунаққид ва тарҷумон мешинохтанд.

Бо кӯшиши вай хонандаи тоҷик бо тарҷумаи асарҳои Пушкин, аз ҷумла "Шоҳдӯхтари мурда ва ҳафт паҳлавон", "Қишлоқ", "Ба Чаадаев", "Мактуб ба Сибир", шеърҳои Лермонтов "Бодбон", "Се нахл", "Хайр эй Россия" ва ғайраҳо ошно гардид.

Ҳабиб Юсуфи аз соли 1940 то соли 1942 ҳамчун ходими илмӣ дар Институти таърих, забон ва адабиётӣ Тоҷикистон кор карда, дар пешрафти илми адабиётшиносии хоса танқид ҳисса гузоштааст. Ў соли 1942 бо хоҳиши худаш ба фронт рафта умедвор буд, ки аз ҷанг бармегардад: "роҳи ман ба Сталинобод фақат бо роҳи Берлин хоҳад буд" — бо қатъият навишта буд ў. Вале дар арафайи анҷоми ҷанг риштаи ҳаёти ин шоири ватанпараст гусаст. Нашъи ў дар қабристонии бародарии кишварии Полша монд. Вале осори боқимондааш ба ҳаёти ӯсонӣ бахшид. Имрӯз аз Ҳабиб Юсуфи як китоби осор боқӣ мондааст. ки мақолаҳои танқидӣ ва адабиётшиносии ўро низ дар бар мегирад. Ин китоб шомили достони "Оби ҳаёт" низ мебошад, ки бо ҳамқаламии С.Айни, М.Турсунзода ва А.Дӯхоти навишта шудааст.

Ҳабиб Юсуфи ба адабиёт бо диди хоси шоирӣ омад. Назари хосашро оид ба шеър дар мақолаҳояш ни. ифода карда, "аз шеър ҳис, ҳаяҷон, самимият ва "ифодаҳои ҷоннок" талаб

мекард" (Раҳим Ҳошим). Дар мақолаи "Боз якчанд калима дар бораи поэзияи имрӯза" таъкид карда буд, ки "барои шоир маълумоти васеъ ва ҳиссиёти баланд лозим аст, ки ба моҳияти ҳар як ҳодиса пай бурда тавонад ва ҳар як тозагӣ, ғалаба ва пешравиҳои ҳаётро бо тамоми ҳастиҳои худ ҳис карда, аз вай завқ бурда, илҳом гирад". Вай бо ҳасрати тамоми шоиронро, ки бо асарҳои сусти "моро доғдор мекунад", маломат карда, таъкид мекард, ки ин гурӯҳи шоирон "ба нависандагони ҷавон ҳам зарар мерасонанд ва завқи хонандаро низ паст мекунад". Меъри назари ӯ ба шеър ва адабиёт ҳамин гуна буд ва худаш низ мувофиқи ҳамон талаботаш шеър мегуфт.

Ҳабиб Юсуфӣ ба нахустин маҷмӯаи ашъораш, ки соли 1939 ҷоп шуд, унвони "Таронаи Ватан"-ро дода буд. Интиҳоби ин ном ба дар шеърҳои бо ҳарфи калон навиштани калимаи Ватан ифодаи ҳис, ҳаяҷон ва самимияте буд, ки шоир ба ватан дошт.

Дӯсти даврони бачагаш, адабиётшиноси фақид Раҳим Ҳошим ӯро "ба тамоми маъно шоири лирик" номидааст. Дар ин замина олим таъкид мекунад, ки "шеърҳои лирикии вай (Ҳ.Юсуфӣ) ҳама адресдоранд, ки яке аз хусусиятҳои эҷодиёти ӯст ва дар назми онрӯзаи мо навигарӣ мебошад. Ҳамаи шеърҳои вайро риштаи мустақами ғоявӣ, рӯҳи ватанпарвариҳои ҷанговар ва муҳаббати пурҷӯшу хурӯш ба зиндагии ба ҳам пайваستاаст".

Ҳабиб Юсуфӣ ҳанӯз дар оғози фаъолиятҳои мароми шоириашро дар шеъри "Дар шаъни ҳаёт" дақиқ муайян карда, аз ҷумла гуфта буд:

Агар ҳаёт ҳамин асту дилбарони ҳаёт,
Бидеҳ маям, ки шавам масти ҷовидони ҳаёт!
Дило, зи ҷӯш намон, эй забон, хамӯш мабош!
Ҳазинаест ба дил омада зи кони ҳаёт...

Шоир муҳаббатиро, ишқи сӯзонаро ба зиндагии дар ҳамин гуна поя ифода карда буд. Маҳз қудрати ҳамин муҳаббат буд, ки вай Ватанро дар шеър мучассам сохта, дар амал сари ҷавонаро фидои Ватан кард. Умуман дар осори ӯ мафҳуми Ватан арзиши умуминсонӣ дорад. Ӯ қисмат ва амнияти осудагии инсонҳоро бо амнияти Ватан алоқаманд медонад. Шояд ҳамин фикр ӯро таҳрик дода, ки тасвири образи Ватан асли моҳияти ҳар шеър ва ё тамоми эҷодиёти шоирро фаро мегирад. Дар як шеъраш ба ин масъала ишора карда гуфта буд:

Қалам ба даст бигирам, ки шеър бинвисам,
Забони ман зи ҳама пештар Ватан гӯяд
Ватан, чу нағмасаро аст дил зи меҳри ӯ,
Ту ро хазинаи илҳоми хештан гӯяд.
Ту з-он қави, ки ба ҳар ҷой халқи меҳнаткаш
Ту ро замини ману такагоҳи ман гӯяд.

Муҳаббати ҷӯшону хурӯшони шоир ба Ватан, ба зиндагӣ ва зебоиҳои он нисбат ба душманони ин саодат дар дилаш нафрат ва адоватро бедор мекард. Ин таассуроти шоир аз воқеияти зиндагӣ бархоста буд. Дар ибтидои солҳои чилум Ватани бузурги шоир, ки Шӯрави буд, ба хатари ҷанг гирифтгар гардид. Ҷанг, ки дар тасавури шоир маблаи харобиву вайронгарист, оташи муҳаббати ӯро ба Ватан тез мекард. Ӯ дар пойи Ватан афтода иқро мекард:

Ту он ки дар ҷаҳон ҷаҳон дода ба ман,
Танҳо на ҷаҳон, ки ҷисму ҷон дода ба ман.
Ҳурию биҳишти ҷовидон дода ба ман,
Роҳи зафару шараф нишон дода ба ман.
Ман дуд будам, ту худ шарар карда маро,
Ман санг будам, ту чун гуҳар карда маро.
Ман хок будам, вале ту зар карда маро,
Ман мӯр будам, ту шери нар карда маро.

Ин буд иқрори фарзанди солиқ дар назди Ватан. Ин иқро омодагии ӯро ба ҳимояи кишвар низ ифода мекард ва дар шакли аниқтар дар ин пораи шеър таҷассум ёфт:

Вақти он аст, эй қалам, буррандатар гарди зи теғ,
Вақти он аст, эй сухан, ғуррандатар гарди зи барқ.
То ба душман ҳамла орам, решааш бурӣ зи бех,
То раси манҳус анҷарро, кунӣ бешоҳу барг.

Дар тасавури шоир Ватан аз ҳама чиз болотар ва муқаддастар аст, бинобар ин ҳам месазад, ки дар роҳи он қурбон шуд. Ба ифодаи шоир барои ватан қурбон шудан ин маънии дифо аз шараф, номус ва бахти зану фарзандро дорад. Шоир эҳсосоти сода, вале самимиашро нисбат ба Ватан дар ин сатрҳои содаи пурмаънии чунин ифода кардааст:

Зи ишқи Ватан ҷӯш дорад дилам,
Ба ҳарфи Ватан гӯш дорад дилам.

Ватан қони ман, ҳам қаҳони ман аст,
Ватан боғ ҳам бўстони ман аст.

Ё худ:

Ба роҳи Ватан қон фидо мекунем,
Ватан ҳар чӣ гуяд адо мекунем.

Дар ин сатрҳои соддаву пурмаънӣ як олам фикру андеша ва муҳаббати беандоза нисбат ба Ватан хеле самимӣ ва дилнишин ифода шудаанд. Тасвири Ватан ва муҳаббат ба вай дар шеъри шоир ба шаклҳои гуногун ифода шудааст.

Мавзӯи Ватан ва саодати халқи он ба лирикаӣ ишқӣ шоир низ таъсири амиқ гузоштааст. Аслан ин ду мавзӯ, яъне "ишқи ёру диёр"-ро аз шеъри ӯ наметавон чудо кард. Яке дигарро такмил ва тақвият бахшидааст. Бояд гуфт, ки дар аввалҳои фаъолияти эҷодӣ дар ашъори лирикаӣ ӯ мазмуни ишқӣ такрор, лафзбозӣ ба мушоҳида мерасид, ки намунааш ин рубоист:

Эй шайх, даме ки чун ту дилбар дорам,
Ман бори ғаме чаро ба дил бардорам.
Бо меҳри ту чун қону дилам унс гирифт,
Мумкин набувад, ки аз ту дил бардорам.

Аммо ҳамин рубоӣ ҳам ба маънии дилрас диққатангез буда, шоирона гуфта шудааст. Хусусияти асосии лирикаӣ ӯро омезиши мавзӯю ғояҳои иҷтимоӣ сиёсӣ муайян мекунад. Аз ин ҷиҳат ишқи ӯ меёрест, ки "дил зи ҳастияш шод бувад" ва "Аз ғуссаву қулфату ғам озод бувад".

Мавзӯи озодии занон, фаъолияти иҷтимоӣ онҳо дар шеъри шоир мавқеи муҳим дорад. Шароити меҳнати озоди занону духтарон ва шинохтани тасаввуротҳои хурोटӣ оид ба зан ва мавқеи ҷамъиятии он тасаввуротро дар шеър низ оиди ӯ дигар кард. Чунончи шоир мегӯяд:

Хуррам ман аз он ки дӯстдорам ҳастӣ,
Маҳбуб рафиқи ғамгусорам ҳастӣ.
Ман бо дилу қон аз пайи қори Ватанам,
Хуш он ки дар ин қор ту ёрам ҳастӣ.

Ҳамин гуна "ёр" қаҳрамони лирикаӣ ишқӣ шоир буда, дар эҷоди ин гуна образҳо шоир тозақориҳо дорад. Ин тозақориҳоро дар ифодаи мазмун ва ғоя мо дар шеърҳои "Ба

духтари меҳнат", "Такия ба корат кунӣ" ва ғайраҳо мушоҳида мекунем. Чунончи:

Ту на он дилбар, ки фахр аз зеби рухсорат кунӣ,
Такия бар зебоии рӯйи чу гулзорат кунӣ.
Ту на аз он маҳруёни, ки пеши ошиқон,
Ноз бар ширинии лаъли шакарборат кунӣ.
Аз тамоми дилбарон болотари аз он, ки ту,
Нозу фахру такияро бар донишу корат кунӣ.

Қаҳрамони лирикии ин гуна шеърҳои шоир занону духтаронеанд, ки "парвардаи меҳнат", "дилбари номдори меҳнат", "боиси ифтихор"-у "ободии мулк" ҳастанд.

Хонанда ашъори лирикии Ҳабиб Юсуфиро хонда бештар бо андешаҳои қору зиндагӣ банд будани қаҳрамони шоирро пайхас мекунад. Ин гуна шеърҳо аз андешаҳои самимии маҳрамона ва ҳаёлангез, ки хоси шеъри ошиқона аст, дур мебошанд. Имрӯз ин ҳодисаро аз заъфи шеъри шоир медонем, ки бо таъсири идеологияи ҳукмрони сотсиализми вулгар ба миён омада буд. Ин назария аз одами зинда "винтик" сохта, ҳама гуна ғаму андешаҳои инсониро ҷуз меҳнату фидокорӣ намеписандид. Ҳабиб Юсуфи низ дар гирдоби ҳамин назарияи баргалат афтада буд.

Бо вучуди ин шеъри Юсуфи самимӣ ва шоирона буда, пораҳои дилангези шеъраш дар таърихи адабиёти имрӯз мақоми ҷовид доранд. Сарнавишти шоир ва маслаки ватанхоҳии ӯ низ ба сари худ шеъри ҳассос ва пурсӯз аст. То аввали соли 1945 мароми инсонӣ ва шоирӣ ӯро пораи зерини шеъраш хеле барҷаста ва кофӣ ифода мекунад:

Он на ман бошам, амон бидҳад ба душман мушти ман,
Он на ман к-ин дам фитам дар фикри кори дигаре.
"Он на ман бошам, ки рӯзи ҷанг бинӣ пушти ман,
Он манам, к-андар миёни хоку хун бинӣ саре".

Ӯ дар байти охири ин қитъаи шеъраш гӯё аз забони Саъди ғоли ҳолашро дида буд. Ва моҳи феввали соли 1945 дар корзорони атрофи Варшава қаҳрамонона ҳалок гардид. Вале сарнавишти инсонӣ ва шоирӣ барои ояндагон намунаи ибрат хоҳад монд. Он чи ки дар боло гуфтем, ишораҳои буд, оиди лирикаӣ граждании Ҳабиб Юсуфи. Тағйироти сиёсӣ дар сохти ҷамъият ва ҷанги ҷаҳонӣ дар шеъри Юсуфи низ қаҳрамони лирикии навро ба майдон овард. Ин қаҳрамони хосӣ

адабиёти ба истилоҳ сермиллати Шӯравии собиқ буд. Ин қаҳрамон инсонҳоро ба табақа ҷудо мекард ва ҳар ки бо ӯ набуд душман шинохта мешуд. Ин давра хонандаи навро низ ба воя расонд, ки ба шоир ва мазмунҳои моддаи истеҳсоли рағбати зиёд дошт. Шоирон мувофиқи завқи соддаписанди омма шеър мегуфтанд. Бисёре аз шеърҳои Юсуфи низ аз ҷараёни номатлуб ҷудо нестанд.

Дар эҷодиёти шоир ашъори пейзажи ё худ манзаравӣ низ мақоми хос дорад ва қисме аз осораш ба манзараҳои табиат бахшида шудааст. Тасвири манзара дар осори ӯ пеш аз ҳама оҳанги ватандӯстона дорад. Шеърҳои "Манзараи Кавказ", "Манзараҳои тирамоҳи ҷануб", "Ба ҳар кучо равам, дил диёри ман гӯяд" ба ҳамин мақсад навишта шудаанд. Дар шеъри "Манзараи Кавказ" шоир ҳиссиёти дӯстдошташро аз "Ватани бузург" ифода карда, аз дидани як гӯшаи пурнури диёр на фақат сарфароз аст, балки меҳоҳад:

Чун канори дилам имрӯз хуррам аст,
Хоҳам, ки ҷону дилам бинмоем фидои ту.

Шеъри манзаравӣ дар эҷодиёти шоир танҳо бо тасвири манзара маҳдуд намешавад, балки василаи баёни афкори иҷтимоӣ низ мегардад, балки воситаи ҳалли масоили иҷтимоӣ низ мешавад. Дар шеъри "Манзараҳои тирамоҳи ҷануб" мо ҳамин нияти шоирро дарк мекунем. Тирамоҳ бо тамоми шаҳоматаш бо меҳнат, алалхусус бо "гулҳои сафед", ки рамзи ҳосили заҳмати пахтакорон аст, дилкашу зебост. Боғҳо ва дарахтони пурбор дар тасвири шоир мавҷ мезананд ва ҳама аз самари меҳнати деҳқон ёдоваранд:

Тирамоҳ фасли
Гулҳои сафед,
Бинед инҳоро!

Он гоҳ гӯед:
Тирамоҳи ҷануб
Чунон ҳам зебост!

Сабки нигориши Ҳ.Юсуфӣ хоси ӯст. Муҳимтарин хусусияти тарзи эҷоди ӯ соддагии забон ва ибораорой дар шеър аст. Аксари шеърҳои ӯ аз санъати шеърӣ холи набуда, шоир аз муболиғаву ташбеҳ ва истиора фаровон истифода кардааст.

Байти зерин намунаи муболиғаи ўст, ки ба Сўҳроб талмеҳ мезанад:

Эй хомтамъ, лашкари моро чи шумурди?
Сад қувваи Сўҳроб ба ҳар марду зани мост.

Истифода аз образҳои бадеии таъсирбахш, таъбирҳои нафис ва пурмаънӣ аз махсусиятҳои сабки эҷоди Юсуфӣ аст. Забони равону содда, мазмуни дилхоҳ ва ҳиссиётангези мисраъҳо шеъри шоирро малоҳати хос бахшидаанд. Ин мисраъҳо бо тасвиркориҳои шоирона дар ёд мемонад:

Ё аз тарафи ёр хабар меояд,
Ё бахт ба хурраи ба бар меояд.
Ё бар сари боми ман қамар меояд,
Ё меҳри қаҳон маро ба дар меояд.

Ҳабиб Юсуфӣ дар пайрави ба шоирони рус, аз ҷумла Пушкину Лермонтов, Некрасову Маяковский дар сохти шеъраш низ тағйирот даровард. Ҳарчанд ӯ дар сабки суннати тоҷикӣ, махсусан дар шаклҳои ғазалу рубоӣ шеърҳои хуб мегуфт, ба шаклҳои нав низ побанд буд. Шеърҳои "Манзараи тирамоҳи чануб", "Ишқи духтари Черкас", "Интиқом", "Муҳаббат ва ҳақиқат" ва ғайра дар ҳамин сабки гуфта шудаанд.

Вазн низ аз нигоҳи Юсуфӣ ҷузъи муҳими шеър ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин ҳам вай дар мақолаи "Барои поэзияи муносиби давр" таъкид карда буд, ки "дар масъалаи вазни шеърӣ як реформаи ҷиддӣ ба вучуд овардан" лозим аст. Ва ин реформаро худаш низ амали мекард. Шоир аз вазнҳои арӯзии "танҳо ҳамон вазнҳоро гирифтанд" мехост, ки "онҳо суръати давр ва кайфияти шоду хурсандона"-ро акс карда тавонад. Дар ин замина мо тағйиротҳоро дар вазни шеъри ӯ мушоҳида мекунем. Оҳангҳои наве, ки аз рӯи маъно мисраъҳоро тақсим кардаанд, шеърро таъсирбахш, хушоҳанг ва пурмазмун сохтаанд, ки намунаи ин гуна вазншиканӣҳои шоирро дар боло зикр кардем.

Чунон ки дидем Ҳабиб Юсуфӣ ҳам дар ифодаи мазмунҳои бикр, ҳам дар сабки нигориш ва вазни шеърӣ аз шоирони навогар ва мумтози адабиёти муосири тоҷик буда, хонанда метавонад аз осори ӯ сабақи маънавию ахлоқӣ бардорад.

Ватан

Ба ҳар кучот равам, дил диёри ман гӯяд,
Қалам ба даст бигирам, ки шеър бинвисам,
Забони ман зи ҳама бештар ватан гӯяд.
Ватан,— чу нағмасарой аст дил зи ишқи ту,
Туро хазинаи илҳоми хештан гӯяд.
Ба ин таровату ин рангу бӯ, ки ҳастии ту,
Сазад саросари саҳни туро чаман гӯяд.
Дар оғӯши ту ҳазорон диёру шаҳр бувад,
Ба ҳар кучот равам, дил диёри ман гӯяд.
Ҳазор як сифататро адо нахоҳад кард,
Ҳазор шоир агар асрҳо суҳан гӯяд,
Тамоми ҳастии худро фидо кунад ба ту халқ,
На сар, на қалб, на дида, на чон, на тан гӯяд.
Ту з-он қави, ки ба ҳар ҷой халқи заҳматкаш
Туро замини ману такаюғи ман гӯяд.
Хушам, чу ишқи ту Ширин шудастам, ар халқам
Маро дар ишқи ту Фарҳоди кӯҳкан гӯяд.
Бигираму бигузoram, ватан: "Қалам бигзор,
Бигир теғу ба фарқи адӯ бизан"— гӯяд.

Ман Ватанро беш аз ҳарвақта дорам дӯсттар

Вақти он аст,
Эй қалам!
Буррандатар гарди зи теғ!
Вақти он аст,
Эй суҳан!
Гуррандатар гарди зи барқ!
То ба душман ҳамла орам,
Решааш бурри зи бех,
То раси,
Манҳус-анчарро¹ кунӣ бешоҳу барг!
Як ҷаҳон ишқи Ватан дорад дили халқи азим,
То ватанро дӯст дорад,
Дӯст дорад то абад.

¹ **Анчар** — (ангар) — номи дарахти заҳрдор

Сад қаҳон нафрат ҳам аз баҳри разилони фашизм,
То фашистонро кунад,
 Бо нафраташ гӯр оқибат!
Чун Ватан мардона дар ҷанг омадаст, имрӯз ман
Ин ватанро беш аз ҳарвақта дорам дӯсттар!
Чун ман ин сон байни майдон пурдилу фирӯзманд,
Дорадам имрӯз аз ҳаррӯза ёрам дӯсттар!
Он на ман бошам амон бидҳад ба душман мушти ман,
Он на ман, к-ин дам фитам дар фикри кори дигаре.
"Он на ман бошам, ки рӯзи ҷанг биҷи пушти ман,
Он манам, к-андар миёни хоку хун бини саре".
Вақти он аст,
 Эй қалам!
 Буррандатар гарди зи тег!
Вақти он аст,
 Эй сухан!
 Гуррандатар гарди зи барқ!
То ба душман ҳамла орам,
 Решааш бурри зи бех,
То рася,
 Манҳус анчарро кунӣ бешоҳу барғ!

Ишқи Ватан

Зи иқи ватан ҷӯш дорад дилам,
Ба ҳарфи ватан гӯш дорад дилам.

Ватанро бинозам, маро дар канор
Чу модар гирифтӣ намуд бахтёр.

Ватан ҷони ман ҳам қаҳони ман аст,
Ватан боғ ҳам бӯстони ман аст.

Ватан чун маро ин қаҳони нав аст,
Дил аз роҳу фармони ӯ раҳрав аст.

Дило, давраи мо ачаб давраест,
Ба таърихи олам чунин давра нест.

Чаҳони даври Ковусу Кай дидааст,
Валекин чунин давра кай дидааст,

Ки чун бӯстон дилбару хуррам аст,
Чу хуршед тобанда дар олам аст.

Чу мо рӯй бар меҳнат овардаем,
Дар оғӯши ин давра парвардаем.

Ба роҳи ватан ҷон фидо мекунем,
Ватан ҳар чӣ гӯяд, ало мекунем.

Агар ҳасми мо қасд бар мо кунад,
Дари шӯришу фитнаро во кунад.

Бичангем чандон барои ватан,
Ки душман шавад зери пойи ватан.

Чу мо рӯй ба корзор оварем.
Сафи душманон тор-тор оварем.

Савол ва супориш:

1. Овони ҷавонӣ ва мактабхонии шоир дар кучо гузаштааст?
2. Мазмун ва мундариҷаи аввалини шеърҳои Ҳ. Юсуфиро шарҳ диҳед.
3. Мавзӯи ишқи Ватан дар эҷодиёти шоир чӣ мақом дорад?
4. Шеъри шоир ба идеологияи расмии замон чӣ алоқамандӣ дорад?
6. Дар бораи сабк ва вазни шеъри шоир чӣ гуфта мета-вонед?
7. Кадоме аз шеърҳои шоирро аз ёд медонед?

Маълумот дар бораи лирикаи граждани ва манзаравӣ

Шеъри лирикӣ аз рӯи ифодаи мавзӯ ба граждани ва манзаравӣ ҷудо мешаванд. Дар ҳар ду ҳолат ҳам ин гуна осор одам, ҳаёти вай, фикру ҳиссиёти гуногуни ӯро хеле нозук тасвир намуда, образи барҷастаи инсонро ба вучуд меоварад.

Шоире, ки ин гуна шеър мегӯяд, имкон дорад бо сеҳри сухан торҳои ниҳони дили инсонро ба садо орад ва тамоми ҳастии ӯро ба ҳуди ӯ нишон диҳад. Шоири ин гуна шеър, хоҳ гарждани бошад хоҳ манзаравӣ ба дунё, сарнавишти инсонро ва табиат, ки як ҷузъи ҳастии инсон аст, аз назари дили инсон нигоҳ мекунад.

Мазмуни лирикаи граждани гуногун аст. Ин гуна шеър метавонад мавзӯҳои таърихӣ, ҳозира ва шоду ношодро фаро гирад.

Назарияи адабии замони Шӯравӣ рӯҳияи гражданиро дар шеъри лирикӣ аз тасвири сиёсат, корномаҳои меҳнатӣ, ҳаёти коргарон ва ғайра иборат дониста, аз бадеият ва маҳорат сарфи назар мекард. Ҳол он ки "иқтидори рӯҳияи граждани шеър аз мавзӯи он дида бештар дар сифати эстетикӣ он аст" (Е.Осетров). Дар ин маънӣ мунаққиди бузурги рус В.Г. Белинский низ таъкид мекунад, ки "шеър аз ҳама гуна андешаҳои зебо иборат набошад ҳам ба масъалаҳои муосир ҳар чӣ тамомтар муносибат накарда бошад ҳам, агар поэзия надошта бошад, дар он ҳеҷ гуна андешаҳои зебо ва ҳеҷ гуна масъалае буда наметавонад ва ҳамаи он чизе ки дар он ба назар мерасад, танҳо нияти нек аст, ки ифодаи муносиб ёфтааст". Дар шеъри тоҷикӣ намунаи ин гуна лирикаи хуби граждани беҳтарин шеърҳои Айни, Лоҳутӣ, Турсунзода, Қаноат, Лоиқ ва чанди дигар мебошанд.

Шеърхоеро, ки ба тасвири табиат ва манзараҳои он бахшида шудаанд, лирикаи манзаравӣ мегӯянд. Дар шеъри лирикӣ манзаравӣ тасвири табиат ё худ манзараҳои он аз инсон ҷудо нест. Дар ин гуна шеър шоир ё манзараро бевосита тасвир мекунад ва ё таассуроти қаҳрамони лирикиро дар бораи табиат ифода ва омешиш медиҳад. Намунаи хуби лирикаи манзаравӣ шеъри Лоиқ "Борони тирамоҳ" мебошад. Дар ин шеър манзараи гӯёи резиши борони тирамоҳ тасвир шудааст ва шоир ба ин

восита чанд қузъиёти воқеии зиндагиرو шоирона зикр мекунад. Аз ҷумла дар банди дуом аз барғҳои хазону ғуборолуди дарахтон ҷакидани қатраҳои боронро ба обилаи кафи даст ва ранги зарди онҳоро ба ҷакидани зардоб аз кафи пуробила монанд кардааст. Ташбеҳи мазкур хеле шинам буда, шеърро пурғунҷоиш ва тасвириро дар он барҷаста намудааст. Хонанда ба воситаи чунин тасвир на танҳо манзараи боридани борони тирамохро равшан тасаввур мекунад, балки онро пеши ҷашмонаш баръало мебинад, ба машомаш аз он бӯи тирамоҳ меояд ва ҳавои тирамоҳро эҳсос менамояд.

Тасвири манзара дар шеъри лирикӣ бо мақсади кушодани рӯҳияи қаҳрамони лирикӣ ва замону шароити тасвир низ истифода мешавад, ки пеш аз ҳама бояд зебо ва ҳунармандона бошад.

Фотех НИЁЗИ

(1914—1991)

Нависандаи ҷанговари тоҷик Фотех Ниёзи 18 апрели соли 1914 дар шаҳри Самарқанд дар хонаводаи марди равшанфикр ба дунё омадааст. Соли 1929 омӯзишгоҳи педагогии Самарқандро хатм карда, баъд дар академияи омӯзгори — ҳозира донишгоҳи давлатии Самарқанд таҳсил намудааст. Дар як вақт ҳам хонда ва ҳам дар рӯзномаи "Ленин йӯли" кор кардааст.

Соли 1934 ба Душанбе меравад ва ҳумчун котиби масъули рӯзномаҳои "Газетаи муаллимон" ва "Тоҷикистони сурх" хидмат мекунад.

Вақте ки ҷанги ҷаҳонии дуюм оғоз меёбад, Фотех Ниёзи бо хоҳиши худ ба фронт рафта, дар рӯзномаи фронтӣ "За родину" ва "Красноармейская правда" фаъолият пеш мебарад.

Баъди анҷоми ҷанг ҷонишини рӯзномаи "Фрунзовец" — нашрияи округи ҷарбии Туркистон шуда кор карда, ҳамзамон дар шӯъбаи ғоибонаи факултети таърихи донишгоҳи давлатии омӯзгории Тошканд таҳсил намудааст. Баъд ба Душанбе бозмегардад ва дар маҷаллаи "Садои Шарқ" аввал котиби масъул ва аз соли 1952 чун муҳаррир кор мекунад. Дар вазифаҳои масъули роҳбарии Иттифоқи Нависандагони Тоҷикистон, радио телевизион низ хидмат кардааст.

Аввалин навиштаҳои ӯ солҳои сиюм ба чоп расидаанд. Он солҳо ба забони ўзбекӣ шеър менавишт. Соли 1933 нахустин маҷмӯаи шеърҳоиаш "Маяк" ва баъдтар "Суруди вақт" ва "Муҳаббат" чоп шудаанд.

Тадриҷан мавзӯи ҷанг мавзӯи асосии эҷодиёти нависанда мешавад ва дар ин боб романи машҳураш "Вафо"-ро менависад. Китоби аввали ин роман соли 1949 ва китоби дуюмаш даҳ сол баъд чоп шуда, ба муаллиф шӯҳрат меоварад.

Нависанда қаҳрамонии халқро дар солҳои ҷанг васф карда, дар ин мавзӯ барои бачаҳо низ асарҳои "Димаи диловар", "Рӯзномаи солҳои ҷанг" ва "Одамон ва воҳӯриҳо"-ро менависад.

Дар ин мавзӯ ӯ песаи "Кӯпрук"-ро навиштааст, ки театрҳо ба саҳна гузоштаанд.

Мавзӯи ҳарбию ватандӯстиро идома дода, нависанда силсилаи ҳикояҳои "Мактаб дар таҳхона", "Алифбо", "Хуррами хатқашон" ва ғайраро менависад. Романҳои "Ҳар беша гумон мабар, ки холист" ва "Сарбозони бесилоҳ" маҳсули меҳнати солҳои дарози муаллиф мебошанд.

Соли 1962 Фотех Ниёзи ҳикояву очеркҳои дар давраи ҷанг ва баъди он навиштаашро бо таҳрири ҷидди таҳти унвони "Ҳиссае аз қиссаҳои ҷанг" ҷоп кард. Ин очерку ҳикояҳоро метавон ёддошт ё худ мушоҳидаҳои ҷидди нависанда аз ҳодисаҳои ҷанг номид. Дар образи таҳиягар — худи нависанда, яъне капитан Ниёзи низ ҳаст. Капитан Ниёзи дар ин очерку ҳикояҳо чун офитсери мушоҳидакор ва хайрхоҳу дилсӯз ба назар меояд. Вай чашми мушоҳидакор ва ҳисси рӯҳшинос дошта, олами рӯҳии сарбозонро хуб медонаду мешиносад.

Воқеаҳои ин китоб на дар майдони ҷанг, балки ҳангоми истироҳати кӯтоҳмуддати мудофеони Сталинград дар заминканҳо, дар ақибгоҳи наздик ва кӯчаҳои Москва мегузаранд. Ин усули эҷод ба нависанда имкон додааст, ки ба шахсияти инсонии сарбозон амиқтар назар дӯхта, чеҳраи инсонии онҳоро равшану аниқ нишон диҳад. Муҳимтарин хусусияти ин навиштаҳои муаллиф аз он иборат буд, ки вай ба таъсири амику ҳарҷонибаи шахсиятҳои ҷудогона дар майдони ҷанг пардохт. Яъне, ба воситаи ин тарзи нигоҳи нависанда ба воқеияти ҷанг, усули бадеии образи ҷанговар дар насри тоҷик дигар шуд.

Дар силсилаи ҳикояҳои ин китоби Фотех Ниёзи ҳар дафъа як ҳодисаи воқеӣ, ки муаллиф шоҳиди он будааст, як лавҳаи ҳаёт ва ҳолати рӯҳии ҷанговарон тасвир мешавад. Нависанда бештар ба тасвири воқеияту муҳити замони ҷанг диққат дода, қаҳрамони реалии худро дар ҳатти дуҷоми фронт, ҳангоми фароғату истироҳат нишон медиҳад. Дар ҳар ҳикоя яке аз персонажҳо чеҳраи асосӣ буда, даҳолати муаллиф ба сарнавишти онҳо пайванди маънавии силсиларо таъмин мекунад. Нависанда ба воситаи ифшои ҳолати рӯҳии ҷанговарон ҳақиқати талхи замони ҷангро нишон медиҳад. Бо ин усул вай чеҳраи ҷамъбастии ҷанговар ва симои ахлоқии ӯро меофарад. Хонанда аз тасвирҳои нависанда пай мебарад, ки ин одами одди барои масъулияти бузургро бар дӯш дошта, ҳар лаҳза омодаи қаҳрамони ва ҷонфишони ҳастанд. Шахсияти

қаҳрамонони нависанда Хуррами хаткашон, Павел ва Собир, капитан Симаков, тирандоз Таисия, Шарофи шабгард, капитан-археолог Угримович, Мустафою Лилия чолиб буда, ҳар кадоме дорои сифатҳои умумӣ ва фардӣ мебошанд.

Фотеҳ Ниёзи мақсад ва ҳадафи аслиашро аз тасвири мавзӯи ҷанг ва ҷанговар ифшо карда навишта буд, ки "рӯҳияи умумии асарҳои солҳои ҷанг дар ин ифода меёбад, ки нависандагон ҳиссаи халқи худро дар муборизаи муқобили душмани бераҳм муайян карда, ҷанбаи қаҳрамонии характери миллиро нишон додан мехостанд... Кори ман ҳам дар ҳамин самт сурат мегирифт ва вазифаи нависандагии худро дар он меидам, ки ба мардум аз қаҳрамонии ҳамватанони худ хабар диҳам ва ба ин восита афсонаи дуруғинаеро, ки Осиёи Миёнаро маҳрум аз ҷасорати ҷангӣ медонистанд, он афсонаеро, ки аз замони тоинқилобӣ вучуд дошт, рад намоям".

Ҳамин мақсади нек нависандаро водорсохт, ки фикри худшиносии миллий ва қадри инсонро дар асарҳои ба мавзӯи ҷанг навиштааш ҷасурона ифода кунад. Ва романи "Вафо" дар ҳамин замина қадами ҷиддии адиб буд.

Дар роман мо симои Сафар, Дадабой, Нозим, Ермак, Осмухин ва дигаронро мебинем, ки ҳар кадоми онҳо худро дар назди ватану халқ масъул мешиносанд. Ҳамин масъулият онҳоро ба мубориза ва ҷонфишонӣ ҳидоят мекунад.

Сафар Одинаев қаҳрамони асосии роман аст. Вай аз ҷавонони фидокорест, ки барои ҳимояи ватан ҷонсупорона мубориза мекунад. Вай чун фарзанди содиқи халқу ватан аз нахустин рӯзи ҳамлаи Гитлер мекӯшад, ки зудтар ба майдони ҷанг равад ва ба муқобили душман мубориза барад. Нависанда образи Сафарро барои пурра тасвир кардан дар вазъиятҳои гуногун нишон медиҳад. Дар ҷи вазъияте набошад ӯ ба назари хонанда чун инсонии комил ва ибратбахш ба назар меояд. Симои Сафар ба андозае табиӣ офарида шудааст, ки боре нависанда ба пурсиши хонандагонаш — Қаҳрамонони романатонро аз кучо ёфтед? — чунин ҷавоб дода буд: "Қаҳрамонони асарҳои ояндаам дар майдони ҷанг ҳамеша ҳамроҳам буданд. Диққати-маро махсусан яке аз онҳо ҷалб кард, ки Олим Ҷӯраев ном дошт. Муаллими қишлоқ, аз водии Ҳисор буд. Шахси ҷасур, хоксор ва самимӣ буд. Вақте ки истилогарони фашистӣ дар остонаи Волгоград дар арафаи торуморшавӣ буданд, Олим Ҷӯраев аз тири душман қаҳрамонона ҳалок гардид. Ба марги ӯ боварам намеомад. Ба назарам чунин менамуд, ки Олим Ҷӯраев

ҳамеша ҳамроҳи ман аст ва мо бешубҳа, роҳи фронтро то ба Берлин баробар тӯй хоҳем кард".

Нависанда дар поси хотири ин ҷанговари шуҷоъ аввалин бор ҳикояи "Рӯймолча"-ро навишта корномаи ҷангии ин муаллими қишлоқро дар як лавҳаи бадеӣ нишон дода буд. Аммо сарнавишти ҷангии ин қаҳрамон дар романи "Вафо" хеле муфассал ва шукуҳманд тасвир мешавад.

Дар асарҳои Фотеҳ Ниёзи, аз ҷумла романи "Вафо" мавзӯи дӯстии халқҳо ҷойи муҳим дорад. Заминаи ин ҳодисаро нависанда дар як мақолааш шарҳ дода менависад, ки "ман дар қатори ҳазорон фарзандони фидоии ин диёри азизу зебо аз рӯзҳои аввали ҷанг либоси граждании худро ба либоси ҳарбӣ иваз карда, ба фронт рафта будам, дар ҳар қадами майдони ҷанг бо чашми худ меидам, ки ҷанговарони русу тоҷик, украину ўзбек, белорусу қазоқ, грузину молдован, озарбойҷону латиш ва ғайра чун фарзандони як халқу як кишвар паҳлӯ ба паҳлӯ истода, бар зидди душманони ашаддӣ қаҳрамонона меҷангиданд, дар як заминкан зиста, аз як котелок хӯрок меҳӯрданд, шарикӣ ғаму шодии ҳамдигар буданд".

Фотеҳ Ниёзи 1 сентябри соли 1991 аз дунё чашм пӯшид.

Шоми торики мо саҳар шуд

Порча аз романи "Сарбозони бесилоҳ"

Бегоҳи худи ҳамон рӯз аъзоёни ҳайати роҳбарикунандаи комитети легиони Туркистон бо сардорӣи Мустафо Чўқаеву Вали Қаюм, бо роҳбаладии намояндагони гестапо ва вазорати корҳои Шарқ ба поезд нишаста, ба дидани асирони ҳарбии дар Полша буда рафтанд. Субҳи барвақт онҳо ба лагери калонтарини асирони ҳарбӣ Сувалки омаданд.

Агарчи фасли баҳор расида буд, аммо имрӯз ҳаво ҳамон тираи серрутубат буд, шамоли нофорами изғирин мевазид. Таги по лой, кас дар ҳар қадам мелағжид. Хусусан барои Олимҷон Идриси, ки пойҳои дарозаш аҳён-аҳён меларзиданд, роҳ рафтан хеле душвор буд. Бинобар ин ў аз оринҷи Мустафо Чўқаеву Вали Қаюм маҳкам дошта, бо эҳтиёт қадам мемонд.

Ҳангоме ки онҳо чандин дару симхорҳоро гузашта, ба лагер дохил шуданд, дар пеши назарашон дашти урёну бедолу дарахте намоён гардид. Дар байни дашт якчанд

хонаҳои дароз-дароз, ки аз ҳар ду тарафашон сӯроҳҳои чоркунҷаи бетиреза доштанд, мавҷуд буданд. Инҳо оғил-хонаҳое буданд, ки дар вақташ помешикон гову ғӯсолаҳои худро дар ин ҷо нигоҳ медоштанд.

Комендантҳои лагер ба посбонон фармуд, ки ҳамаи асирони ҳарбиरो ба майдон пеш карда бароранд. Дар як мижа задан тамоми лагери то ин дам хомӯшу сокинро чунон доду фарёду ғул-ғула пахш намуд, ки ҳатто галаи зоғон, ки дар ҳар ҷо-ҳар ҷойи дашт физо мечустанд, хӯсида ба чор сӯ пароканда шуданд. Як вақт аз ҳамаи оғилхонаҳо пасопеш мардуме ба майдон кашол шуда меоманд, ки аз дур одам ё ҷондори дигар будани онҳоро фарқ кардан амри маҳол буд. На дар тану по либосу пойафзоли бутун доштанд, на дар сар қулоҳе. Аксарашон ба қаландари ҷандапӯш мемонданд. Ришу мӯҳшон расидагӣ, афташон чиркин, дасту поҳшон варам. Аксарашон аз сару по, дасту гардан ярадор буданд. Докаҳое, ки бо вай яраҳшон баста шуда буд, аз чиркинӣ сип-сиёҳ метофтанд. Чӯқаеву ҳамроҳони вай, баробари дидани ин манзараи даҳшатангез якбора ба вазъияти нохуш афтада, аъзои баданашонро ларза пахш кард.

— Наход ҳамаи инҳо аз Туркистон бошанд? — савол дод худ ба худ Валӣ Қайум бо овози ваҳмангез.

Чӯқаев аз комендант пурсид. Комендант гуфт, ки инҳо боқимондаи солдатҳои генерали рус Власов мебошанд, ки ба тарафи Германия гузаштаанд ва азбаски инҳо то имрӯз ба мо таслим шудани худро эътироф намеkunанд, ҳамчун асир дар ин ҷо нигоҳ дошта мешаванд. Дар байнашон ҳама гуна миллат ҳаст. Рус ҳам, украин ҳам, белорус ҳам, осиеӣ ҳам, кавказӣ ҳам, латиш ҳам.

— Ба мо танҳо туркистониҳо лозим, — гуфт Идриси, ки беист дарунноки ким-чиҳо мехонд.

Комендант ба тарафи издиҳоме ки ба майдон ҷамъ омада, ба одамони сару либосҳои озода, худашон тару тоза кунҷковона чашм медӯхтанд, ба овози дағали хирриашон дод зад, ки ҳар ки туркистони бошад, се қадам пеш барояд. Асирон ба ҳамдигар нигоҳкунон баъзеҳоро бо оринҷашон нихта мекарданд. Аз байни ин қадар одам танҳо як чанд нафар пеш баромада, ба сӯи "меҳмонон" саволomez чашм дӯхтанд.

ғарибу саргардон гестапо, аз ҳисоби гурезаҳои ҷангу хоинони наву кӯҳнаи Ватан, ба ташкили гурӯҳҳои диверсионӣ, ҷосуси ва қотили, ки расман гӯё ба легиони Туркистон дахл доштанд, вале дар асл тамоман дар итоати шӯъбаи махсуси гестапо — абвер буданд, шурӯъ намуд.

Савол ва супориш

- 1 Зиндагии Фотеҳ Ниёзиро шарҳ диҳед
- 2 Фотеҳ Ниёзӣ фаъолияти адабиашро чӣ гуна сар кардааст?
- 3 Чаро Фотеҳ Ниёзиро нависандаи ҷанговар мегуем?
- 4 Муҳимтарин асарҳои адибро дар мавзуи ҷанг ном баред
- 5 Аввалин романи нависанда дар мавзуи ҷанг чӣ ном дорад ва қаҳрамонҳои асосии он кӣҳоянд?

Мўъмин ҚАНОАТ

(1932)

Шоири навҷў ва дақиқназари тоҷик Мўъмин Қаноат 20 майи соли 1932 дар деҳаи Курговади ноҳияи Қалъаи Хум, вилояти Бадахшони Кўҳӣ ба дуне омадааст. Мактаб-интернатро дар ноҳияи Фарми Тоҷикистон хатм карда, фаёолияташро аз кори рўзнома шуруъ кардааст.

Солҳои донишҷӯиаш дар факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон нахустин шеърхояш дар матбуот чоп шудаанд. Баробари хатми Донишгоҳ дар идораи маҷаллаи адабии "Садои Шарқ" фаёолияти кориашро сар карда, мудири шўъбаи назм ва котиби масъули ин нашрия буд. Баъдтар муддате дар вазифаи муҳаррири калони нашриёти "Ирфон" кор карда, аз соли 1968 аввал ҷонишин баъд котиби правленияи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон гашт. Дар даврони Шўрави яке аз чеҳраҳои шинохтаи адабиёт ва сиёсат буда, борҳо депутати парлумони мамлакат интихоб шудааст.

Аввалин шеърӯ тарҷумахояш охири солҳои панҷоҳ дар матбуот чоп шуда бо мазмун ва шакли тоза диққати хонандагонро ба худ ҷалб кардаанд. Дар тўли панҷоҳ соли фаёолияти адабиаш Мўъмин Қаноат осори зиёде чоп карда, шеъри ӯ бо мукофотҳои гуногун, аз ҷумла ҷоиҳои ба номи Рўдакӣ ва давлатии Иттиҳоди Шўравии собиқ қадр карда шудааст. Муҳимтарин китобҳои ӯ "Шарора", "Ситораҳои замин", "Мавҷҳои Днепр", "Роҳҳо ва болҳо", "Сарҷўйи сабз", "Тоҷикистон — исми ман", "Осори мунтахаб", "Ситораи исмат" ва ғайра ашъори дар солҳои гуногун сурудаи ӯро дар бар мегиранд. Муҳаққиқони адабиёт ба шеъри шоир баҳои баланд дода, дostonҳои ӯ "Суруши Сталинград" ва "Тоҷикистон — исми ман"-ро дар қатори беҳтарин навиштаҳо ном бурдаанд. Достони таърихӣю фалсафии шоир "Ғаҳвораи Сино" аз беҳтарин дostonҳои назми муосири тоҷик шумурда шудааст. Ашъори шоир ба бисёр забонҳои дуне, аз ҷумла ўзбеки тарҷума ва нашр шудаанд.

Мўъмин Қаноат аввалин шеърхояшро солҳои панҷоҳ

гуфта, ашъори ондавраинаи вай одди ва ба шеъри ондавраинаи тоҷик ҳамсон буданд. Вале соли 1953 шоир дар маҷаллаи "Садои Шарқ" як силсила шеърҳояшро чоп кард, ки диққати аҳли адаб, аз ҷумла мунаққидонро ба худ ҷалб кард. Баъдтар маҷмуаи нахустин "Шарора" чоп шуд, ки гувоҳи эҳсоси қавии иҷтимоии шоир буд.

Дар ибтидо фазилати шоирии Мӯъмин Қаноат аз он иборат буд, ки вай бо ташбеҳу истиора, яъне санъаткорона шеър мегуфт. Суханаш ширадор буд ва аз шеърҳои хушку берӯҳ фарқ мекард. Ана бо ҳамин гуна сабк ва чеҳраи хоси шоири Мӯъмин Қаноат ба шеъри тоҷикӣ қадам гузошт.

Солҳои шаст пурмаҳсултарин давраи эҷодиёти шоир буда, ӯ дар қатори шеърҳои дилангези лирики, дostonҳои "Мавҷҳои Днепр", "Достони оташ", "Китобҳои захмин", "Суруши Сталинград", "Тоҷикистон — исми ман", "Гаҳвораи Сино" ва "Ситораи Исмаи"-ро офарид.

Бисёр мавзӯҳои ҳастанд, ки барои адабиёт умумианд. Мӯъмин Қаноат ҳам мисли дигарон дар мавзӯҳои ватан, модар, мақоми шахсиятҳои таърихӣ ва ғайра шеър гуфтааст. Масалан, шоир дар аввалҳои эҷодиёташ дар бораи зани тоҷик мегӯяд:

Чанд бар гардани дил зулфи сиёҳи ту каманд,
Лона то кай биниҳад табъ ба он сарви баланд?
...Ман туро ин саҳарӣ дар сари майдон дидам,
Бо камарбанду сару кори далерон дидам.
Дасту по гум шуда дар назди ту мардон дидам,
Хештанро ба тамошои ту ҳайрон дидам.

Албатта ин оҳанг пештар ҳам ба воситаи шеърҳои Лоҳути, М.Турсунзода, Ҳабиб Юсуфӣ дар шеъри тоҷикӣ садо дода буд. Вале Мӯъмин Қаноат чиҳати фалсафии ин мавзӯро ривож дода зан ва қаҳрамонӣ моҳияти фалсафии шеърашро ташкил карданд. Назари шоир дар шеъраш ба ин мавзӯ тоза аст. Модар аз кор омада, кӯдакашро ба канор мегирад ва ин лавҳа дар тасвири шоир зиндаву басо дилангез аст. Ба ифодаи мунаққид Аскар Ҳақим "шеъри "Модар" бо тамкин ва оромие суруда шуда, ҳайкалҳои атиқаро ба ёд меорад, ки ҳолати онҳоро одатан оромии бузургворона мегӯянд. Дар ҳақиқат дар ҳайкалҳои атиқа оромии бузургворона ҳаст". Дар ин шеъри шоири тоҷик низ бузургии модар суруда мешавад. Модаре, ки парварандаи ҳаёт асту тифли замонаро ширмаст мекунад. Симои модар ин шеъри оромӣ бузургворона аст:

Модар зи кор омада, гӯё зи корзор,
Аз нав гирифт кӯдаки муштокро канор.
Биншаст рӯйи сабзаҳо— зад така бар замин,
Чинҳои рӯзи рафтаре бикшод аз забон...
Шири сафед мемакад он тифл бо нишот,
Оби ҳаёт мечашад аз чашмаи ҳаёт.

Мундариҷаи шеърҳои дар ин мавзӯ навистиҳои шоирро мавзӯи қаҳрамони зан ҳам дар ҳаёти оддӣ ва ҳаррӯзаи ӯ — кор кардан, фарзанд тарбия кардан, пахта чидан ва ҳам воқеаҳои дар ҳаёти зан фавқуллода аз қабилӣ кайҳоннавардӣ. барои ҳифзи сулҳ ва номуси Ватан ҷангидан ва ғайра ташкил мекунад.

Мӯмин Қаноат гоҳо дар мусоҳибаву мақолаҳои ӯ доништаи ҳояшро таъриф карда, аз шеърҳои ӯ боло доништааст. Вале ин пайбурди шоирро мо қабул карда наметавонем. Зеро шеърҳои ӯ дар ҳаёти худ нотакроранд. Аз шеъри "Пири гулфурӯшон" сар карда, то "Обшор"-у "Гули бодом" шеърҳои ӯ хонданиву дар ёд гирифтанианд. Кайфиятеро, ки дар шеъри "Обшор" ҳаст, наметавон фаромӯш кард. Ин шеърест дилангезу ёдпарвар дар бораи бачагӣ, ишқи ёр, ишқи зиндагӣ, муҳаббат ва самимияти инсон ба зиндагӣ ва табиат:

Эй обшор!
Оинаи беғубори ман,
Ёри замони кӯдакии беғубори ман,
Аз рӯзҳои рафта туй ёдгори ман,
Рӯзе, ки чун ду соҳили дарё ҷудо шудем,
Дарё садо намудаву мо бесадо шудем,
Дар торҳои шаршара ҳар ду наво шудем.

Дар шеъри "Гули бодом" дави асп ва майдони **фарох басо** шоирона тасвир шуда, ҳаёти зебо, вале даргузари **инсон бо он** алоқаманд карда шудааст:

Суми мармар, думи муҳпар,
Пари кафтар, дави сарсар,
Миёне дастаи ханҷар,
Чи гардан, гардани духтар!
Аҷаб хушрӯю бозигар.
Гули бодом!

Дар мавзӯи рақс ва раққоса шоирон бисёр шеърҳо гуфтаанд. Вале дар шеъри "Марав қуи сафеди ман" Мӯмин Қаноат образи зебо ва нотакрори раққосаро офарид.

Навоҳо об мегардад,
Ба рӯи саҳна мерезад,
Садо аз мавҷҳои реза мехезад,
Ба нарми қуи зебо
Ба рӯи мавҷ оби шуд,
Ба пояш зарраҳо ҳавзи гулоби шуд.

Ҳунари шоири Мўмин Қаноат аз шеъре то шеъре камол ёфта, суханаш усутвору мувофиқ, хаёлаш нозуку рангин мегардад, забони шеъраш такмил меёбад. Дар даҳ-понздаҳ соли аввали эҷодиёташ намунаи беҳтарини шеъри тоҷикиро гуфт. Ў дар ашъори лирикиаш пеш аз ҳама шоири тасвиркор аст. Маҳз ҳамин хусусият шеъри ўро маҳбуби хонанда сохтааст. Ин гуна шеърхоро шоир дар шакл ва вазнҳои гуногун гуфта, навҷӯиаш дар шакл низ равшан ба назар мерасад.

Ҳамин қўшиши навҷӯи ўро ба гуфтани силсилаи шеърҳо водошт, ки "Ситораҳои замин", "Силсилаҳои Карпат" ва дертар "Созҳои Шероз" намунаи онҳост. Чунон ки ишора кардем, дар силсилаи "Ситораҳои замин" шоир дар шаъни зан, модар сухани нав гуфт. Қадри инсонии онро ба шеър овард. Дар "Силсилаҳои Карпат" таассуроти қаҳрамони лирики тамошои сарзамини Карпат, манзараҳои зебои он диёр ва симои мардуми он ифода шудааст. Вале дар миёни силсилашеърҳои шоир "Созҳои Шероз" мавқеи муҳим дорад. Камолоти маънави, майл ва иштиёқи ўро ба таърих зиёд карда, дар шеъри "Тахти Чамшел" шакли аниқ мегирад. На фақат дар ин шеър, балки дар шеърҳои дигари ин силсила низ шоир хонандаро бо дорой ва ифтихороти таърихии халқаш ошно месозад.

"Созҳои Шероз" таассуроти шахсест, ки бо Эрон пайванди рӯҳони ва ҷисмони дорад, гузаштаю имрӯзи ин кишвар барояш азиз аст. Дар ин шеърҳо аз гузаштаи ниёғони мо пайванди халқҳо ёд мешавад:

Забон як, дoston як, рӯю мӯ— якранг,
Ба чашми ҷавҳари ҳастем аз як санг.

Мўмин Қаноатро метавон аз бузургтарин шоирони дostonсарои адабиёти имрӯзаи тоҷик донист. Дostonҳои "Мавҷҳои Днепр", "Дostonи оташ", "Китобҳои захмин", "Сурури Сталинград", "Исми ман — Тоҷикистон", "Ғаҳвораи Сино" ва "Ситораи Исмағ" бо мазмуну мундариҷа ва услуби баён на фақат дар эҷодиёти адиб, балки умуман дар адабиёти тоҷик ҳодисаи наванд.

"Мавҷҳои Днепр", агар достони шогирдонаи ӯро, ки соли 1957 таълиф шудааст ва "Шоир ва шоҳ" ном дорад, як сӯ гузо-рем, аввалин достони шоир аст. Ин достон лирикий буда, шоир кӯшидааст, ки дар он образи маънавии кишвари Украин, таъ-рих ва имрӯзи онро тасвир кунад. Ғояи дӯстии халқҳо мағз андар мағзи достонро фаро мегирад. Достон бо нигоҳи аввал аз шеърҳои алоҳида иборат буда, ҳар як шеър як масъалаи бо ин кишвар алоқамандро дар бар мегирад.

Дертар ӯ "Достони оташ"-ро навишт, ки мавзӯи он кор-номаи барқии Норақ ва ғояи достон ғалабаи нур бо зулмат мебошад. "Достони оташ" чун достони лирикий сужети ягона нашошта, аз бобҳо ё шеърҳои алоҳида иборат аст ва дар ин бобҳо ғояи умумии достон, мақсади муаллиф бо ҳам мепай-вандад. Ҳар боб давоми мантиқии боби дигар буда, мазмунан мустақил низ мебошанд. Достон аз воқеаҳои замони гуногун, аз ҷумла аз замони шӯриши Восеъ то бунёди дастгоҳи нурофа-рини Норақро фаро мегирад. "Достони оташ" аз назари шакли услуб, банду баст ва баён низ ҷолиб аст. Барои мисол ба ин пора диққат диҳед:

Мепарид оташ зи наъли аспҳо,
Ҳар садо дар кӯҳ мешуд даҳ садо.
Гӯи дар ин роҳ даҳ фавҷи дигар
Буд онҳоро ниҳонӣ дар сафар,
Найзаҳо чун шӯълаҳо месӯхтанд,
Шомро оҳиста меафрӯхтанд.

Дар байти охир тасвир муъҷаз буда, маънии амиқро низ ифода мекунад. Яъне, дар тасаввури шоир шом ҳам бегоҳ, ҳам шомии зиндагист, ки аз расидани найзаи инқилобиён равшан мешавад.

Асарҳои дар мавзӯи ҷанг навиштаи шоир барои эҷоди дос-тони машҳури ӯ "Сурӯши Сталинград" замина фароҳам овардаанд. Ин асарро муҳаққиқон достони лиро-эпикӣ гуфтаанд. Он аз ҷиҳати ҳаҷм, доманаи замону макони воқеаҳо, сужети мураккабу мукамал, банду бастии қавӣ ва силсилаи образҳои мусбату манфӣ ҳам дар эҷодиёти муаллиф ва ҳам дар назми имрӯзаи тоҷик ҷойгоҳи хос дорад. Мавзӯи достонро ҳаёт ва марг ва ё нанг ва наҷот номидан мумкин аст. Калимаи сурӯш образи шеърӣ буда, мақсади муаллифро хеле равшан ифода мекунад. Сурӯшҳои достон садои фоҷиаи ҷонсӯз, садои қаҳрамонҳо, садои тифли ба дунё наомада, садои ҳаёт ва мамот

аст. Ин сурӯш садоест, ки аз дили занҳо берун омада, маконҳою замонҳоро фаро мегирад. Дар достон шоир бузургтарин муҳорибаи ҷанги ҷаҳонӣ — ҷалғачанги Сталинградро тасвир мекунад.

Дар достон образҳои ташхисонидашудаи Замину Осмон, рӯду дарё бори маънӣ мекашанд, Замин рамзи офаридгор модар аст ва ин хитоби замин овои дили модарон аст.

... Кунун гаҳвораам,
Аз тундгарди чаппагардонам,
Ба зери бори ман, ҷон медиҳад тифлам,
Бубардоред аз ҷоям!
Мадад, эй зодагони ман!
Ҳазар, эй қавмҳои ҷонситони ман —
Аз он рӯзе, ки ман бетифл мечунбам!...

Модар образи ҷомеаи достон буда, асар бо монологи Модари Замин ва бо сухани Модари Инсон анҷом меёбад.

Мӯъмин Қаноат баъд аз достони "Исми ман — Тоҷикистон" ки мазмуни он таърихи созандагии кишвар аст, достони "Гаҳвораи Сино" навиштааст, ки таърихиву иҷтимоӣ мебошад. Достон дар ситоиши хирад ва тавоноии маънавии донишманди беназири тоҷик Абӯалӣ ибни Синост. Достон даҳ мушкилот дошта, дар ҳалли он Сино аз рӯйи тавоноии ақлӣ бо ҷаҳолату ҳамоқати инсонӣ мубориза мекунад. Дар боби охири асар "Ҳалли мушкилот" шоир масъала мегузорад, ки муборизае, ки Сино бар зидди ҷаҳлу ҷаҳолат мебурд, ҳанӯз поён наёфтааст.

Достони "Гаҳвораи Сино" нишонаи муносибати сифатан нави шоир ба таърихи халқи худ, пайвастигии рӯҳониву маънави ва худшиносиву камолоти маънавии вай мебошад. Ба ифодаи дигар, маърифати таърих дар ин достони шоир мақсади худшиносӣ дорад. Ғояи асосии достон ба воситаи нақши Сино баён шудааст. Сино дар достон пасдори ақлу хирад, сулҳу сафо, адолату ростист. Ин ғояро ҳар боби достон таъкид мекунад. Достон саҳнаҳои зиндагиномаи Синоро дар асоси ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва таҳайюли бадеӣ зинда месозад. Масалан, дар мушкилоти як ду табиби рӯҳшинос дарди бедавои Нӯҳи Сомониро ба умеди даво мекунанд, ки шоҳ аз рӯйи хирад ба идораи мамлакат пардозад ва халқро хушрӯзу кишварро обод созад. Вале, баръакс шоҳ ватанхориву мардумозорӣ кард. Ва хулосаи донишманд аз ин бозии ҷаҳонӣ гузарон ин аст:

Раҳи бозомаду рафтан,
Раҳи бедорию хуфтан
Раҳи вайрони, ободи
Раҳи инсофу бедоди
Амир аз роҳи охир рафт, вовайло
Бухоророю аҳволи Бухороро!

Маънии асосии дoston ин аст: ҷаҳонро нури хирад, ва чашми ақли инсонӣ равшан медорад. Агар чашмҳо биною ақлҳо кӯр бошанд ва ҷаҳлу нодонӣ маснаднишин бошад, замин бепоя ва зиндагӣ бе суд хоҳад шуд, низоми амну осоиш аз байн хоҳад рафт. Меҳвари андешаи Сино низ ҳамин маъниҳост. Бинобар ин ҳам табиист, ки шоир ҷаҳрамонашро дар душвортарин ҳолату вазъиятҳо месанҷад, аз "пули сирот" мегузаронад. На шикаст хӯрдани давлати пуриқтидори тоҷикон, на маҳрумӣ оворагардиҳо, на борҳо бо марг рӯ ба рӯ шудан — ҳеч чиз рӯи Синоро шикаста натавонист. Ў дар муборизаҳо обутоб ёфта, усули дармони иллатҳои замонро меҷӯяд. Вале, ба назари ӯ чун Нӯҳи Сомонӣ аз роҳи адлу инсоф берун рафта, дарди ӯ бедаво аст:

Фарри шоҳон чун зи мардон рафтааст,
Рустам аз майдон ба кайҳон рафтааст...

ё

Сафар кард Рустам аз ин дoston,
Навишта бад-ин хок аз бoston...

Сино дар тасвири Муъмин Қаноат як инсонӣ зинда ва ҳолшинос ба қалам омадааст.

Дар дoston Бухоро, ҳамон Бухорое, ки гаҳвораи тамаддуни тоҷик буд, бо меҳру муҳаббати фарзандӣ тасвир ёфтааст. Аз ҳар сатри дoston меҳру муҳаббати беҳадди Сино ба Бухорои азизу дилбандаш эҳсос мешавад. Ба ин маънӣ ин дostonро муҳаббатномаи шоир ба Бухоро ва фарзандони барӯманди он низ мебояд донист.

Зиҳи гаҳвораҷунбоне, зиҳи инсонӣ пурдоне,
Зиҳи шаҳри Бухоро бо чунин хуршеди тобоне.

Муъмин Қаноат рӯзгори пурмаҷрои ин донишманди фарзонаро аз Бухоро то Алванд фаро гирифта, кӯшиш ва ҷонфидоии Бӯалиро барои наشري маърифат тасвир карда, сиёсатбозиҳо ва ҷангталабиҳои ҳокимони замонро аз қарохониҳову

газнавиҳо сар карда, то манфиатхоҳони Вашингтон маҳкум месозад ва ба достонаш рӯҳи замони мебахшал. Достон пайванди ҷовидонаи халқро бо таърих, забон ва фарҳанги гузаштаю имрӯзааш таъкид мекунад ва мисраъҳои зерини шоир дар таъкиди ҳамин маънист.

Сароғозат Бухорою саровози ту Алванд аст,
Миёни ин ду манзил банд-банд, пайванд-пайванд аст,
Яке пайванди ҷисмони,
Яке пайванди рӯҳони.

Дар бораи тарзи истифодаи шоир аз ҳуҷҷатҳои таърихи ва ба воситаи тахайюли бадеи офаридани образи Сино далели қавӣ чунин гуфтаи Муъмин Қаноат аст: "Аз ҳама сарчашмаҳои омӯхташуда танҳо ду-се нуқтаи шеър мешудагиро гирифтаам. Баъд аз ишорати хушки таърихи боқимондаашро сохтан лозим омад. Масалан, баҳси Ибни Сино бо Майхониرو худ бофтаам. Мукотибаи таърихи Бӯали бо Шайх Абӯсаид ба даст расид, ки ба назарам афсонави мерасад. Аз ин рӯ ҳуҷҷатҳои дастрасшуда аксар сарфи назар шуданд. Бо гумони дил ва далели ақл бисёр саҳнаҳои сохтан лозим омад ва ба ин масъала аз рӯйи назарияи идроки Сино ва идроки ирфонӣ наздик шудам. Чист, ки Синоро бо имрӯз васл мекунад. Онро аввал пайдо намуда, қариб аз ҳама ривоятҳо ва муҳобот тоза кардам".

Шоир дар роҳи офаридани ин достон ба тахайюли бадеи ва воқеияти ҳаёти донишманди бузург таъя карда, симои ҷовидонаи ўро офаридааст. Ин достон ифодагари хусусиятҳои асили ҳунари шоирии М.Қаноат мебошад, ки лирикаи дилошӯб, дарки эпикӣ воқеият, забони образноку классикона аз ҷумлаи он аст.

Муъмин Қаноат бо беҳтарин шеърҳои лирикиаш, бо андешаҳои, ки арзиши фаровони ахлоқӣ ва башари доранд, дар таърихи адабиёти муосири тоҷик мақоми хос дорад. Ў аз тавонотарин шоири достонсарои тоҷик аст. Достонҳои ў бо арзиши ахлоқӣ, маънави ва ҳунариашон барои наслҳо хидмат хоҳанд кард.

Обшор

Эй обшор!
Оинаи беғубори ман,
Ёри замони кўдакии беқарори ман,
Аз рўзҳои рафта туй ёдгори ман.

Оҳангҳои кўҳнаро такрор мекуни,
Ёди бахобрафтaro бедор мекуни,
Роzi марo ба лафзи худ изҳор мекуни.

Дори ба ёд лаҳзае, марғуб манзаре,
К-омад ба об субҳидам он куртапарпарӣ,
Пойи бараҳна рӯйи гул он чўчаи парӣ?

Мўйи сиёҳ бар қади мавзун чу обшор,
Чашме ту чашмаи сафо, рӯе чу навбаҳор,
Қадде ба мисли шаршара ларзону беғубор.

Гулхандаҳо мекарду гул дар об мефиканд,
Тифле ба об гавҳари ноёб мефиканд,
Сўзе ба қони баччаи бетоб мефиканд.

Мерафту ранги равнақи гулзор мешикаст,
Меомаду аз омадаш хуммор мешикаст,
Лабташнагии ташнаи дидор мешикаст.

Он духтарак ки буд маро?
Балки хоҳарам,
Ё дар баҳори навраси ў буд дилбарам?
Ё чун кабутари сафед ў буд ҳампарам?

Ҳар кас, ки буд,
Ў маро аз қон азиз буд,
Чонам зи қоми шарбати ў рез-рез буд.

Рўзе, ки чун ду соҳили дарё ҷудо шудем,
Дарё садо намудаю мо бесадо шудем,
Дар торҳои шаршара ҳарду наво шудем.

Он лаҳзаҳои бебадал гўё ба хоб рафт,
Умри азизи бачагӣ монанди об рафт,
Чун кабки нав фаромаду лекин шитоб рафт...
Эй обшор!

Фазлиддин МУҲАММАДИЕВ

(1928—1989)

Фазлиддин Муҳаммадиев аз нависандагони маъруф ва борикбини тоҷик буда, 15 июни соли 1928 дар шаҳри Самарқанд дар хонаводаи сарроф ба дунё омадааст. Мактаби миёнаро дар ҳамин шаҳр хатм карда, муддате дар зодгоҳаш ҳисобчии колхоз шуда кор мекунад. Баъд ба Душанбе меояд ва дар рӯзномаи "Тоҷикистони Сурх" ("Тоҷикистони Совети") ба сифати ходими адаби адои вазифа менамояд.

Сипас дар мактаби марказии комсомоли шаҳри Москва таҳсил карда, баъди хатми он дар идораҳои рӯзномаву маҷаллаҳои Тоҷикистон кор мекунад. Пас аз анҷоми Институти адабии ба номи Горкийи Москва дар вазифаҳои масъули муҳаррири маҷаллаи "Хорпуштак", сармуҳаррири нашриёти "Ирфон", мудири шӯъбаи сарредаксияи "Энсиклопедияи тоҷик" иҷрои вазифа намудааст. Чанд сол дар вазифаи котиби правленияи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон кор кардааст. Соли 1989 дар натиҷаи ҳуҷуми гурӯҳи авбошон дар кӯчаи "Шараф"-и шаҳри Душанбе саҳт маҷрӯҳ шуда, ҳангоми ҷарроҳӣ вафот кард.

Аввалин ҳикояву очеркҳои нависанда, аз ҷумла очеркҳои "Раиси нав", "Муҳоҷирон", "Дар роҳи нав" нимаи дуҷуми солҳои панҷоҳ нашр шудаанд. Нахустин маҷмӯаи очерк ва ҳикояҳои нависанда бо номи "Муҳоҷирон" соли 1958 ҷоп мешавад. Баъд паси ҳам повестҳои "Тири хокхӯрда", "Одамони кӯҳна" ва қиссаи воқеии "Зайнаббиви" нашр мешаванд. Нависанда барои повести "Дар он дунё" сазовори мукофоти ба номи Рӯдакӣ мегардад.

Фазлиддин Муҳаммадиев тарҷумони моҳир буда, асарҳои зиёде, аз ҷумла романи А.Стилл "Зарбаи аввал", М.Садовян "Ҷазираи гулҳо", песаи Н.Погодин "Достони саввуми муассир", повестҳои Чингиз Айтматов "Ҷамила", "Алвидо Ҷулсарӣ" ва романи ӯ "Рӯзи аз қарн ҳам дароз"-ро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст. Вай муаллифи мазҳакаи "Охирин арӯсии Амралмӯъминин" мебошад, ки дар театрҳо бо муваффақият намоиш дода шудааст.

Эҷодиёти бадени Фазлиддин Муҳаммадиев бо очеркҳои "Раиси нав" ва "Фаттоҳ ва Музаффар" сар мешавад. Нависанда дар ин очеркҳои доир ба муаммоҳои рӯзгор, қисмати одаму олам, имрӯзӣ фардои кишвар андеша меронад. Муаллиф ба масъалаҳои муҳими хоҷагию иқтисодӣ дахл карда, ахлоқи инсонро дар заминаи муносибатҳои хоҷагӣ ва робитаҳои инсонӣ мавриди тадқиқ қарор медиҳад. Очеркҳои ӯ "ба эътибори шакли зоҳир ва ҳикояву повест боз ҳам наздиктар омадаанд" (М.Шукуров). Дар очеркҳои нависанда бештар ба кушодани характер, хислат, рӯҳия ва ҷаҳоншиносии қаҳрамонон диққат додааст.

Баъди муваффақият пайдо кардани очеркҳои аввалинаш нависанда нахустин ҳикояҳои "Мактуби дӯст" ва "Садои умр"-ро нашр намуд, ки асоси онро зиддиятҳои характерҳо ва сифатҳои бемаърифатӣю бемаънавиятии қаҳрамонон ташкил меод. Дар ҳикояи "Мактуби дӯст" қаҳрамони ҳикоя Ҳайдарҷон ҷавони хоксор, пурбардошт ва меҳнаткаш ба тасвир омадааст. Аммо Сороҳон хислати хуб надорад, вай мағрури ҳусну ҷамол аст. Ахлоқ ва сифатҳои ҳамидаи инсон дар назари нависанда аз ҳама муҳим мебошад. Қаҳрамони асосии ҳикоя Ҳабиб ҷашии Ҳайдарҷонро бо таҳқири Сороҳон боз мекунад. Ҳабиб шахсест, ки ҳам таҳқиркунандагон ва ҳам ба таҳқири тоб меовардагиро нағз намебинад. Ҳабиб инсондӯст буда, қадри инсонро мешиносад.

Мазмуни асосии ҳикояи "Садои умр" собитқадамии инсон дар роҳи мақсадҳои худ аст. Қаҳрамони асосии ҳикоя Мурод ва Зӯҳро дар роҳи мақсадҳои худ устуворанд, вале хислати онҳо дигар-дигар аст: Зӯҳро собитқадаму суботкор, Мурод якҷаҳонгарданшах. Хислати неки Зӯҳро Муродро ба роҳи дуруст ҳидоят кард. Мурод муомила ба одамонро бо таъсири Зӯҳро ёд гирифт.

Фазлиддин Муҳаммадиев аввал рӯзноманигор буд. Ҷунони аз китоби ёддошти ӯ "Писари газета" бармеояд, ин касб дар ташаккули истеъдоди нависандагӣаш ёри калон расонидааст. Муҳимтарин масъалаҳои иқтисоду фарҳанг ва ахлоқи муосирон маҳз дар ҳамин давра асоси мушоҳида ва таҳлили адиб қарор гирифтаанд. Ҷустуҷӯи ҳақиқат ва нишон додани моҳияти неку бад масъалаи мавқеи инсонро дар эҷодиёти ӯ ба майдон овард. Нависанда аз мушоҳидаҳои рӯзноманигориаш ба чунин натиҷа расид, ки зиддиятҳои маънавию ахлоқии одамонро ба воситаи омӯзиши шариат ва аъмолу кирдори қаҳрамононаш нишон

диҳад. Ҳаҷву мутоиба барои ин амал ба нависанда воситаи тасвири бадеи гардид гардид ва яке аз хусусиятҳои асосии эҷодиёташро муайян кард. Повести "Одамони кӯҳна"-ро адиб бо ҳамин усул эҷод кард. Яъне дар повест ҳаҷву мутоибаи нозук, зарофатписандӣ, хуштабъию хушгӯии нависанда барои кушодани хислати персонажҳо ёрии ҷиддӣ кардааст.

Дар повести "Одамони кӯҳна" нависанда сарнавишти ахлоқии пируни ҳафтадсолару ҳаштодсола Аҳрорамак ва Зиёбоборо тасвир мекунад, ки зиндагии онҳо таҷассуми вичдони пок, одамият ва собитқадамии инсон дар роҳи бунёдкорӣ ва ғояи олист. Ҳамаи иштирокчиёни повест аз Аҳрорамаку Зиёбобо сар карда то Иқболхолаю Заррина ва Оишахону Юсуф Сафозода мутоибаомез тасвир шудаанд. Нависанда бо лутфи тасвир хислати асосии қаҳрамононаашро ба хонанда шинос менамояд.

"Палатаи кунҷакӣ" романи аввалин ва ҷиддии Фазлиддин Муҳаммадиев буда, дар он масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва ахлоқӣ инсон мавриди тасвир қарор гирифтааст. Сужети асар чунин аст, ки чор нафар тасодуфан дар беморхонае ҳампалата, шудаанд ва миёни ҳам сӯҳбат доранд. Инҳо раиси комитети районии назорати халқ Носир Аббос, ветерани ҷанг Иван-амак (Иван Андреевич), коргар Каримҷонака ва оператори кино Иброҳимҷон Олими. Инҳо ҳама бемори сактаи дил ҳастанд ва табиб Алихон Зардодхон дарди онҳоро талқӣ қардан меҳақад. Қаҳрамонони асосии роман Иброҳимҷони 27 солаест, ки аксаран хомӯшона ҳарфи мусоҳибашонро гӯш мекунад, бо онҳо баҳс намекунад, вале ҳамеша дар сари андеша аст.

Дар романи "Палатаи кунҷакӣ" нависанда ду хати сужетро нигоштааст. Яке саргузашти Иброҳимҷон ва Хиромон буда, қиссаи қору зиндагӣ ва ишқи онҳост. Дигаре амалу кирдор ва андешарониҳои Носир Аббос, Иван-амак, Алихон ва Зардодхон ва дигарон мебошад, ки бештар хусусияти иҷтимоӣ дорад.

Қаҳрамонони роман шахсони андешаманд ва амалкунанда мебошанд. Онҳо барои ахлоқӣ пок ва идеалҳои оли аз худ гузаштаанд. Маҳз талашҳои ҳаққўйиву адолатхоҳиашон онҳоро бемору бистарӣ сохтааст. Фикри пешқадами онҳо дар ташаккули хислати қаҳрамони асосӣ — Иброҳимҷон роли муҳим бозиданд. Ин аст, ки Иброҳимҷон ҳам ба масъалаҳои майдачуйдаи рӯзгор, ҳам ба муқаррароти зиндагӣ ва ҳам ишқи созандаи Хиромон, ҳам ба масъалаҳои умуминсонӣ, ки ба амну осоиши башар алоқаманд аст, диққат медиҳад.

Нависанда дар "Палатаи кунчаки" масъалаҳои ҷамъияти, ғаъолияти иҷтимою ахлоқии инсонро ба миён гузошта, дар симои Носир Аббос покии маънавият ва тозагии ақлу дили инсонро нишон медиҳад. Дар симои Хиромон покии ахлоқ ва андешаи зан, ки ҷамъиятро обод месозад, инъикос шудааст. Иван-амак тимсоли мазҳаби поки инсондӯстиву башарписанди мебошад. Нависанда ҳаққиқати зиндагиро равшан тасвир намуда, пардаро аз рӯйи қаллобону дуздон, дурӯягону маккорон боз мекунад. Моҳияти ахлоқию иҷтимоии ин романи адиб аз ҳамин иборат аст.

Повестҳои "Шоҳии япон" ва "Варта" охири асарҳои калонҳаҷми нависанда мебошанд, ки ба масъалаҳои рӯз бахшида шудаанд. Дар ҳар ду повест ривоят аз забони шахси сеюм, аниқтараш муаллиф меравад. Нависанда бо ҷашми қаҳрамон ба атроф ва амалу кирдори қаҳрамонон менигарад. Аз ҳамин лидгоҳ муаллиф моҳияти назари қаҳрамони асосӣ Баракаро ба инсонии муосир ва масъалаҳои ахлоқии муҳити тарбияи ҷавонон мекушояд.

Повести дигари нависанда "Варта"-ро мунаққидон "зинаи нав дар тафаккури бадеи ва эҷодиёти нависанда" (Ҷ.Бақозода) доништаанд. Мавзӯи асосии повест масъалаи масъулият ва мавқеи инсон дар ҷамъият мебошад, масъалаҳои дигар, аз қабилӣ муносибати коргару корфармо" бузургӣ ва пастии инсон, одамият ва ноодамӣ дар маркази диққати нависанда меистанд. Дар повест нависанда ба масъалаи муқобилати ашҳоси худбинӣ мансабхоҳ ва разил ва мардуми наққору фидоӣ ва ҳақталош эътибори ҷиддӣ додааст.

Дар повест қаҳрамони асосӣ Саидбек чанд соат дар вартаи ҳалокат меафтад. Ин варта дари андешаҳои қаҳрамонро ба хонанда мекушояд ва хонанда ба мароми зиндагии Саидбек шинос мешавад. Аз тасвири нависанда маълум мешавад, ки Саидбек инсонии комил шахси меҳантдӯсту фидокор, шавҳар ва падари ҳалиму меҳрубон аст. Вале табиати ӯ мисли ҳар инсон сустӣ дорад. Аслан одамиятро Саидбек аз бобояш Сангинбек мерос гирифтааст. Бобои бузургаш Саидбекро дар рӯҳи ахлоқӣ поки инсонӣ тарбия намуд, ӯро ба душвориҳои зиндагӣ тайёр кард. Сухани вопасини бобояш "мушкилиҳо дар зиндагӣ бисёранд, лекин мард будан лозим" шиори зиндагии набера гардид.

Дар асар мо симои Нигори ғамхору меҳрубон ва духтарчаи ӯ Райҳонакро мебинем, ки сабаби дилгармии Саидбек ба

зиндагианд. Саидбек зан духтарчааш Райҳонакро дўст мелорад ва намехоҳад онҳо дар зиндагӣ хор шаванд. Нависанда дар муқобили образи Саидбек симои манфури Давидро офаридааст, ки рафтораш зидди ахлоқи ҷомеа мебошад.

Повести "Варта" ба шакли тозаю навоварона навишта шуда, паҳлӯҳои гуногуни олами бойи зиндагии чанд наслро дар бар мегирад ва бешак, аҳамияти ахлоқию иҷтимоӣ дорад.

Ҳамин тавр асарҳои бадеии Ф.Муҳаммадиев бо образи типҳои мусбат, бо ахлоқи поку атвори одамони фидокор барои насли наврас намунаи ибрат хоҳанд буд. Нависанда дар баробари образи типҳои мусбат чехраи одамони манфурро хеле воқеӣ ва табиӣ меофарад. Аз ин ҷиҳат асарҳои ӯ "Палатаи кунҷаки", "Шоҳии япон", "Варта" дар таърихи адабиёти муосири тоҷик ҷойгоҳи хос доранд. Асарҳои ӯ бо сабку услуби хос навишта шуда, навовариҳои ҷолиб доранд. Сарфи назар аз тамоюли сиёсӣ, ки нависандаро ба дарки бадеии воқеияти зиндагӣ побанд доштааст, ҷиҳатҳои ахлоқӣ ва инсонпарваронаи осори ӯ номи соҳибашонро зинда хоҳанд дошт.

Палатаи кунҷаки

Порча аз роман

Иброҳимҷон ба садоҳои борони баҳорон гӯш дода, номаълум ба хоб рафта буд.

Ҷисми ӯ, ба қавли ҳамхонаи наваш Ивон-амак, ҳавосанҷ шудааст: соате қабл аз раъду барқ ва борони сел ба таги шонаҳояш, ба дасту поҳояш дард даромад, вале ҳамин, ки ҳиссаи аввали обҳои осмонӣ ба сари боми дару долу дарахт Фуру рехт, дард пасанда шуд ва чашми ӯро ғанаб бурд.

Дақиқаҳои аввалин бедор шуданаш фаҳмида наметавонист, ки ҳавои нимторики палата оё ҳавои шомгоҳон аст, ё бомдодон? Ӯро овози Носир Аббос бедор кард. Овози ҳо ана он беморе ки дар кати назди тирезаи дуюм мехобид. Балки намехобид, пояшро аз кат овезон карда, ба миёнҷои хона рӯй оварда гап мезад.

Дар рӯи девор ва сақфи палата партави оташ мерақсид ва ҳавои хонаро ба як тарзи изтиробомез алвонҷ меод. Ин партави оташи ҷовидон буд, ки дар як гӯшаи боғи истироҳат дар сари мақбараи шаҳидон афрӯхтаанд ва тахмин дар шаст-

ҳафтод қадам масофа дар он сӯи девори табобатхона воқеъ гаштааст.

"Ин одамро дар кучоё дидаам... Дар кучо?" — ба худ савол дода, ҷавоб ёфта наметавонист Иброҳимҷон.

— Оё дидаед, ки ба сари охирин донаи гӯгирд гоҳо чӣ ҳодисае меояд? — мепурсид Носир Аббос. — Донаи охирин, таъкид мекунам. Шумо дар саҳрои беканор ба сармои саҳт ақаллан боре танҳо мондагистед?

Ба кӣ муроҷиат мекунад ӯ? Ба Ивон-амак, аз афташ. Аммо Ивон-амак садое набароварда, гӯш медиҳад. Услуби муқаррарии сӯҳбати эшон ҳамин аст, зоҳиран.

— Фарз кунед, ки нимишабӣ миёни дашти нопадканоаре танҳоед. Ҳаво сард. Атроф — то чашм мерасад — биёбони барфпӯш. Дар тақи девори оғили партове ё паси харсанге як порча ҷойи шамолпанахро аз барф тоза карда, он ҷо шохчаҳои хушк, коғазпора, хулоса, пешдаргирон ва ҳезуми гулханбоб тайёр карда мондаед.

Куттии гӯгирдро аз киса бароварда мебинед, ки дар он фақат донаи охирин мондааст. Ба чашмонатон бовар накарда, он доноро боэҳтиёт ба даст мегиред ва қуттиро ба гӯшатон назиктар оварда меафшонед.

Не, садое барнамеояд.

Акнун ба гӯшатон ҳам бовар накарда, ду кунҷи қуттиро, ҳамон ҷоеро ки гоҳо якдонагӣ гӯгирд дар ҷўякчаҳои канорӣ пинҳон шуда мехобад, бо нохунатон кофта мебинед.

Не, дигар гӯгирд нест.

Доноро маҳкам дошта, аввал ба атроф менигаред, мунтазир мешавед, ки шиддати бод пасттар гардад. Ҳамин ки ҳамлаи он пасанда шуд, гӯгирдро оҳиста, бо як эҳтиёткории бузург ба паҳлӯи қуттӣ совида, доруи оташгирифтаро бо қафи дастонатон панаҳкунон ба сӯи пешдаргирон мебаред.

Аммо ногоҳ ҷараёни бод қувват мегирад ва шумо бо дили ба изтироб афтада панҷаҳоятонро ҷафстар карда, оташаки нимҷони лаппандаи гӯгирдро дар мушти худ саҳттар пинҳон мекунад. Вале, ҳайҳот, оташак ҳоло ранги табиӣи худро гум карда, кабудтоб гаштааст, оқизак, ночизак, қариб ноаён шудааст ва гӯё худи ҳамин лаҳза тамом хомӯш хоҳад шуд.

Носир Аббос даме лаб фуру баст. Иброҳимҷон низ хеста, ба рӯи каташ нишаст ва поҳояшро ба поён, ба рӯи курсии холи дароз кард.

Нақли ин одам дар бораи оташаки нимҷони гӯгирди охирин мароқи ӯро бедор карда, карахтии баъди хобро аз вучудаш дур сохта буд. Мисли он ки суҳан аз тақдири шахси шинос, ҳатто наздике мерафта бошад, ӯ ба давоми гапи Носир Аббос мунтазир шуд.

— ... Шумо чӣ кор мекунад? — савол дод ноқил ва дарҳол худ ҷавоб гуфт. — Шумо ба рӯи он ягона манбаи ҳарорат ва равшани беихтиёр парӯ мешавед. Чунон ки марғ ғангоми хатар бар болои ҷўҷаҳояш худро парӯ месозад.

Гӯгирди алаваш қариб хомӯшгаштаре оҳиста-оҳиста, бағоят эҳтиёткорона ба паҳлӯ мегардонед ва боқимондаи оташаки кабудшуда ва ба як тарафи гӯгирддона базӯр часпидаистодаре тоб дода, дар дил илтиҷо мекунад, ки хомӯш нашавад.

Зинҳор хомӯш нашавад.

Аз барои савоб, аз барои ҳаёт, аз барои ҳамаи муқаддасот хомӯш нашавад.

Оташак сонияе аз лаппиш бозмемонад, ҳаёле ҷон мегирад, қад меёзонад, ба худ ранги зард — ранги муқаррарии оташ, ранги офтобро мегирад. Баъд мадори тозае пайдо карда, ба ангуштнашон гармӣ ва ба атроф равшани меафканад ва он гоҳ оташи аз нав зиндашударо бо умеди баргашта ба пешдаргирон наздик мебаред.

Пас аз дақиқае навдаҳои ғафсу дурушт, шоҳу буттаҳо қасар-қусур садо дода, часар-чусур шарора пошида, ба сўхтан оғоз мекунад...

Иброҳимҷон, ки аз ибтидои сўҳбат беҳабар буд, намедонист, ки Носир Аббос ин суҳанҳоро ба чӣ муносибате мегӯяд. Бо нақли саргузашти гӯгирддонаи вопасин чӣ гуфтанист? Иброҳимҷонро аз палатаи ҳамшафат ба ин ҷо имрӯз баъди пешин кўчониданд. Вай бо сокинони хонаи наваш зоҳиран шинос шуда бошад ҳам, аз хулқу хўй ва фикру ҳаёлотии онон ҳанӯз воқиф нест.

Чӣ ҳодисае шудааст ба ҳофизаи ӯ? Ҳеҷ ба ёд оварда наметавонад, ки ин одамро дар кучоҳе дидааст. Кас ё чизи дар ягон ҷой дидааш, ё худ нақли шунидаашро осон ба ёд

меовард. Хайр, агар ягон теоремаи аз китоби ҳандасаи фарз кардем, синфи нўҳум хондаи кас пас аз муддати малид, ба ёдаш наояд, аҷабе нест. Мағзи сари одам Роҳи Қаҳқашон нест, ки ба гуфти мунаҷҷимон, ҳадду ҳудудаш ноаён бошад. Худро аз бори барзиёд, хусусан аз сарборихо озод карда метавонад. Ҳа гуфта, маълумоти тозабатозаро ҷой кардан гиред, якта-нимта камаҳамияташро аз шумо напурсида, оҳишта бароварда мепартояд.

Лекин ба Иброҳимҷон ҳанўз чунин ҳоле рўй надодааст, ки дар кучо ва кадом вазъ дидани шиносро ба хотир оварда натавонида бошад.

— Дуруст, — Ивон-амак хомўшии палатаро вайрон намуд. — Дуруст мегўед, — андешамандона тақрор кард ў. — Талош барои боздоштани ҷони ба лаб омада, талоше ки табибон ва дастёронашон бар зидди марг мебаранд, саргузашти ҳамин гуна охири донии гўгирдро ба хотир мерасонад. Боз маҳз дар дашти кушод, зери ҳамлаҳои пайдарҳами бод.

Иброҳимҷон акнун фаҳмид, ки дар чӣ хусус суҳан мерафтааст. Суҳан аз мушкилию мураккабиҳои кори табибон, ранҷу машаққати онон мерафта бошад, дар воқеъ рост мегўянд. Дар бадали ҷаҳор ҳафтаи охир борҳо шудааст, ки ҷони ў низ мисли алаваки кабуди ҳамон гўгирддона ба мўе овезон буд. Гоҳо дар як они воҳид дар ҷисмаш табаддулоте рўй медоду ба косахонаи сараш гўё ба ҷойи мағзи сурби гарму гароне мерехтанд. Пас аз як лаҳзаи дигар ҳис мекард, ки на фақат сар, балки ҳамаи узвҳояш баногоҳ сад маротиба, ҳазор маротиба гарантар гардидаанд ва ҷуссаи ў ончунон вазнин мешуд, ки катро пахш намуда, парчини замин мекард, баъд аз фарш ҳам гузашта, мағз андар мағзи замини сиёҳ даромада мерафт.

Ў мехост фарёд занад, ҳеч набошад нидое бароварда, аз ҳамшираи шафқат имдод талабид, аммо бо алам ҳис мекард, ки оқиз аст, наметавонад, фурсат ҳам надорад. Қувваи рафънопазире ўро беамон ба коми замин кашида меравад.

Фақат баъзан даст ба сўйи тугмаи сигнал бурдан муяссар мегардид. Аксаран бошад, ҳамхонаҳо аз тағйири вазъи ў огоҳ шуда, духтурро ба ёри даъват мекарданд.

Ба ёд омада меканд, ки ба дасту поҳояш сўзандору

мекунанд, ба биниаш ниқоб пӯшонида, ба шушаш зӯран кислород тела медиҳанд. Аввал пеши назараш як навъ сафедаи калавандаи абрмонанде пайдо мешуд, пас тафовут мекард, ки ин абри сафед не, балки сақфи палата, чароғи курашакли сафед, яктаҳу каллапӯшҳои сафеди духтарон аст, ки дар гирдаш чамъ омадаанд.

Не, Иброҳимҷон қадршинос нест. Медонед, ки чанд бор пояш ба лаби ғӯр расида баргаштааст. Ва ин мӯъҷизаро маҳз табибон ато кардаанд. Лекин ба ӯ барномаи кори минбаъдаи духтараш маъқул нест. То ҳоло ҳамаи беморони ҳар ду палатаи ҳамшафатро Алихон Зардодхон табобат мекард. Имрӯз Иброҳимҷонро ҳамроҳи кати функциониаш, яъне кати дарозу кӯтоҳ, пасту баланд ва нишебу ҳамворшавандааш ба ин палата кӯчониданду баъд Зардодхон гуфт, ки ду нафар беморро, яъне Иброҳимҷон ва он марди хушандоми ба мӯйи сараш сафедӣ афтода — Носир Аббосро минбаъд аз тадқиқоти махсус мегузаронад. Тадқиқот барои кадом як муассисаи нави тиббӣ лозим будааст, ки онро ба қарибӣ кушодаанд, ё акнун мекушодаанд. Зардодхон духтури духунара будааст. Чунон ки байни илмҳои физикаю химия, ё масалан, химияву биология кайҳо инҷониб физикаи химиявӣ ё химияи биологӣ барин фанҳои муштарак пайдо шудаанд, Зардодхон низ дар баробари терапевт будан бо муолиҷаи бемориҳои асаб машғул мешудааст. Акнун ҳар ду бемор бояд аз таърихи касалии худ ба духтурашон батафсил нақл кунанд. Таърихи касалии на ба маънои расмиаш, на ба мафҳуми конселярии клиникаш, балки ба он маъно, ки ҷи гуна воқеот, ҷи гуна шароити моддӣ, маънавӣ ва ғайра ва ҳоказо боиси пайдо шудани нахустин аломатҳои он беморие гардид, ки вай онҳоро оқибат ба кати бемористон расонид.

Зардодхон дар охир илова намуд, ки фардо аз корҳои ҷорӣ фориг шуда, дар нимаи дуими рӯз матлаби худро муфассалтар арз хоҳад кард.

Носир Аббос аз ин хабар заррае малул нашуд. Баръакс ғӯе ин гуна як навидро кайҳо боз чашмдор бошад, зери лаб табассум карда монд.

Хўш, мувофиқи речаи духтур, Иброҳимҷон саргузашти худро ҳикоят мекунад. Табиби мўҳтарам ҳамаи қиссаро ҳарф ба ҳарф навишта гирифта, сипас байни ҳамкасбони худ дар конференсияҳои илмӣ, конгрессу симпозиумҳои дабдабанокаш нақл мекунад.

Иброҳимҷон боре китоби як донишҷӯи институти тибро варақ зада буд. Дар сар то сари он китоб сурати гирифтори бемориҳои рӯҳиро дарҷ карда буданд. Яке ҷилди сафеди болинро ба шакли кулоҳи сегӯшаи фелдмаршалҳо қат карда ва ба сар гузошта, ба дастаи ҷӯби полшӯяк ҳамчун ба шамшери мурассаи шоҳона бо ғуруре тақя карда нишастааст. Дигаре ба дарди ваҳмак гирифтор будааст ва сару рӯйи худро бо сачоқе печонида, ба тақи кат даромада хобидааст.

Ҳм, ду каси ба як дард гирифторшударо ба як палата, ба ду кати ба ҳам сар ба сар оварда хобониданашон бечиз набудааст. Дар урфият мегӯянд, ки харбуза аз харбуза гирад ранг, ҳамсоя зи ҳамсоя гирад панд. Агар, мабодо, яке аз изҳори дарди дил гардантоби кунад, ё шарм дорад, дуҷуми ибрат мешаваду кор осон мегардад. Кӯдак дар боғча хӯрок нахӯрад, ҷи корҳое намекунад: ба паҳлӯяш бачаи пурхӯрро оварда менишонанд; худи мураббияҳо намунаи иштиҳои хубро намоиш медиҳанд. Зарур бошад, ҳатто зочаҳо бо завқ шавла мехӯранд.

Не, Иброҳимҷон ба ин нақшаҳо рози нест. Қиссаи бемориашро гуфта наметавонад.

У некиҳои табибонро ба ҷон эътироф мекунад. Ҳозир аст, сад бори дигар иқрор кунад, ки маҳз саъю кӯшиш, таҷрибаю дониши онҳо боиси зинда монданаш гаштаанд.

Аммо чизҳое ҳастанд, ки ҳатто дар бадали хайри беамсол низ гузашт намекунад.

Касе хеста, чароғро дарнамегиронид. Партави оташи ҷовидон акнун боз аёнтар гашта буд. Дар палатаи ҳамсоя палатаи дувоздахум, ки ўро аз он ҷо овардаанд, ин партав намерасид: ҳар ду тирезаи он ба тарафи кӯча менигарист. Палатаи ҳозира — ҳонаи кунҷакист ва як тирезааш ба сӯйи боғи истироҳат яла мешавад, дуҷумаш ба кӯча.

Савол ва сӯпориш:

1. Роҳи ҳаёт ва эҷоди Ф. Муҳаммадиевро шарҳ диҳед.
2. Аввалин очерку ҳикояҳои нависанда чӣ хусусият доранд?
3. Мавзӯ ва ғояи аввалин навиштаҳои муаллифро муайян кунед.
4. Нависанда масъалаҳои ахлоқи инсониро дар кадом ҳикояҳояш ба миён мегузорад?
5. Мавзӯ ва ғояи повести "Одамони кӯҳна" чист?
6. Романи "Палатаи кунҷакӣ" чӣ мавзӯро дар бар мегирад?
7. Қаҳрамонони мусбати роман ва идеали онҳоро тафсир кунед.
8. Арзиши повестҳои "Шоҳии япон" ва "Варта" аз чӣ иборат аст?

Маълумот дар бораи жанри очерк

Очерк жанри ҳамосӣ (эпикӣ) буда, аз рӯи ҳаҷм ва нақли воқеа ба ҳикоя наздик аст. Вале вазифаҳои муҳиме, ки бар дӯши ин жанр аст, як қатор махсусиятҳои онро муайян мекунад. Дар очерк санади бевоситаи зиндагӣ фаро гирифта мешавад, ки аз мушоҳидаҳои худӣ нависанда берун омадааст. Ин воқеаи ҳаёти, ки нависанда тасвир мекунад, бояд типӣ ва муҳим бошад, нависанда онро аниқ инъикос кунад.

Ғоҳ очерк дар муқоиса бо ҳикоя метавонад сужети аниқ надошта бошад. Вай метавонад баъзе хусусиятҳои типӣ муайянро тасвир кунад. Ин гуна очерк мумкин аст, ки махсусиятҳои ҷудогонаи зиндагии гурӯҳҳои алоҳидаро низ ҳамтарафа инъикос намояд.

Дар адабиёти тоҷик очерк солҳои сиюм — дар давраи Шӯроҳо ба вучуд омад. Вале солҳои панҷоҳ давраи инкишофи ин жанр дар адабиёти тоҷик буда, асоси ҷанговарона ва публицистии он бештар қувват гирифт. Дар адабиёт очерки масъалагӯзор ба миён омад. Аввалин чунин очеркҳоро Ф. Муҳаммадиев ва А. Сидқӣ навиштаанд, ки дар асоси очеркҳои онон масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ қарор дошт. Очеркҳои Ф. Муҳаммадиев "Раиси нав", "Фаттоҳ ва Музаффар", А. Сидқӣ "Ҷӯраи деринаи ман" ҳамин гуна асарҳо буданд. Як хусусияти